

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՑՐԻԱԼՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԲ. ՏԱՐԻ 1938

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ս Ի Ո Ն

Ժ.Բ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1938

Մ Ա Ր Տ

ԹԻԻ 3

ԽՍԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՏՕՆԵՐ

«Ձեկուցում»ը Ծիսական-աբարդական խնդիրներու կարգին իբր երկրորդ կը դնէ «Եկեղեցական տօներ»ու պարագան :

Արդարութիւն պիտի լինէր ըսել թէ այդ խնդրոյն առթիւ իբր առաջարկ կամ թելադրութիւն եղածները շատ աւելի նուազ խրատուցիչ են քան նախնութաց հաստուածներուն մէջ եղածները, թէ՛ իբր սկզբունք և թէ՛ իբրև մանրամասնութիւն, և յընդհանուրն ոչինչ ունին ստնանող Հայ Եկեղեցւոյ ոգւոյն :

Առաջարկներու դասակարգումէն առաջ եղած են երկու նկատողութիւններ, որոնց առաջինին համեմատ, «Հայ Եկեղեցւոյ տօներ հետզհետէ զարգացել են ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցու ազդեցութեամբ եւ հետևողութեամբ» :

Թող ներուի՝ այստեղ ճշդում մը ընել այս դատումին մասին : Մինչև Ե. դար, այսինքն մինչև քաղկեդոնական վէճին հետևանքով ընդհանրական եկեղեցւոյ միութեան խանգարումը, առ հասարակ մէկ տօնացոյց մը կար, որ կը գործածուէր ամէնքէն, այսինքն բոլոր այլալեզու պաշտամունքներուն մէջ : Այդ է պատճառը որ հայ, յոյն, լատին, և երբեմն նաև ասորի եկեղեցիները, սրբոց այն տօները, որոնք այդ խանգարումէն առաջ հաստատուած են կը կատարեն զրեթէ նոյն օրերուն մէջ, ու այդ մասին տեսնուած փոքրիկ տարբերութիւնները արդիւնք են իւրաքանչիւր եկեղեցիի տոմարական դրութեան յետագայ փոփոխութեանց :

Այս տեսակէտով է որ բոլորովին ուղիղ չէ ըսել թէ մեր տօնացոյցը հետզհետէ զարգացած է միւսներուն ազդեցութեամբ եւ հետևողութեամբ . բայց փոքր մասով մը ուղիղ է այն, որովհետև եկեղեցիներու բաժանումէն ետքն ալ, երբ Յոյն և Լատին եկեղեցիներու մէջ հաստատուեցան ինչ ինչ տէրունական տօներ, ինչպէս Վերափոխումը եւ Այլալեզուութիւնը, եայլն, Հայ Եկեղեցին չկրցաւ անտարբեր մնալ քրիստոնէական դաւանութեան և բարոյականի տեսակէտով նշանակալից այդ տօներու պանծացման մտածումին հանդէպ, և, եկեղեցւոյ ընդհանրականութեան գործին երբեմն այնքան փարած՝ իսկ զաղափարին մշտապէս բարեկամ, ինքն ալ իր մէջ իր կերպով նուիրագործեց սնունդ հաստատումը :

Ճիշդ չենք գտներ սակայն յաջորդ նկատողութիւնը որ ամենօրեայ առատուածպաշտութեան կարգի առաջ գալուն պատճառ կը համարէ տօներո՛ւն զար-

գապուժը . մինչ հակառակը թերևս աւելի ճշմարիտ պիտի լինէր , այսինքն աւելի բանաւոր պիտի լինէր խորհիլ թէ վաղուց ամէն օր ժամասացութեան զոյ ըլլալն էր որ քաջաւերեց կամ հնարաւորեց տօներուն բազմաթիւ չափի վրայ տարածուժը և բազմակերպ կատարուժը :

Բայց անցնինք թէ՛ այս կրկին նկատողութեանց , որոնց վերջինը մանաւանդ ծնունդ է հանապազորդ ժամասացութիւն չունենալու ձգտումին , և թէ՛ 1917ի կովկասահայ համագումարին և Կեդր. Յանձնաժողովին ուղղուած զրու-
թեանց առկէն , որոնց մէջ կրճատումին խիթքն է որ կը կոտտայ նորէն . ու նկատի առնենք երեք սկզբունքները , որոնց համեմատ կ'առաջարկուի կատա-
րել Տէրունի և սրբոց տօները :

Բայտ այս սկզբունքներէն տառլինին՝ պէտք է «պահել այն տէրունական տօները , որոնք Փրկչի կեանքի և գործունէութեան շեշտուած մոմենտներն են պատկերացնում» :

Կ'ականարկու՞մ արդեօք մի միայն Մոսկուի կամ Յայանութեան , Տեառնըդառալի , Աւագ շաբաթի խորհրդական յիշատակութեանց եւ Զատ-
կի , Համբարձման , Վարդավառի տօներուն , եւ առհասարակ կիրակի օր-
ուան . . . : Ի՞նչ պիտի խորհուի այն ատեն ի մասին Հոգեգալստեան , քրիստո-
նէական տօներուն ամենէն նուիրակներէն այս մէկին , որ պատկումն է գատ-
կական օրերու տօնախմբական շրջանին , իբրև յիշատակութիւնը խաչով արօթա-
զրուած աւետարանի դաշտի պողաբերութեան և եկեղեցւոյ ընդ միշտ հիմնա-
ւորման : Ի՞նչ պիտի խորհուի Աստուածածնի տօներուն մասին , որոնց մէջ կը
փառաւորուի ամբիժ կնոյ և բարի մօր սուրբ դէմքը , և առանց որուն Հայ Ե-
կեղեցին շատ բան պիտի կորսնցնէր իր առաքելական , վաղնջական և ազգային
եկեղեցիի յատկանիշներէն , քանի որ Ս. Կոյսի յարգանքը , որ կը վերանայ մին-
չև առաքելական ժամանակներ , թէ՛ իբրև կրօնական զգացում և թէ՛ իբրև
կեանքի ինչ ինչ ըմբռնումներու համար բարոյացուցիչ ազդուութիւն , այլ ևս
արմատացած է մեր բարբերուն մէջ , սկիզբէն ծնունդ տալով կրօնական գրա-
կանութեան ուրոյն սեռի մըն ալ . և վերջապէս ի՞նչ պիտի խորհուի Խաչի տօ-
ներուն համար , որոնք Աւետարանի խորհուրդին , վիշտին և քաջութեան մտա-
ծումին , ամենէն շքեղ պատկերազարդումն են եկեղեցւոյ՝ այսինքն հաւատա-
ցելոց կեանքին մէջ :

Եթէ՛ այս երկուքին , Աստուածածնի և Խաչի տօնախմբութեանց մասին
հոս պահուած լուծիւնը կանխամտածման մը հետեանք է , չենք կրնար հան-
դուրժել արեւմտեան չենք գիտեր ի՞նչ նորադանդական հովիւէ եկած այդ
զաղլուծեանց , կը խորհինք թէ ոչ ոք պիտի ընդունի որ Հայ Եկեղեցւոյ տօնա-
կարգէն շնչուին իր ամենէն մաքուր եւ թանկագին խճապատկերներէն մին եւ
միւսը , Տիրամօր դէմքը և Խաչին նկարը , ու ժամագիրքէն պատուին այն տո-
ղերը , որոնք կանխազոյն ժամանակներէ ի վեր ողկոյնել տուած են և ցարդ կու
տան . «Վասն սուրբ խաչի քո պատուականի և վասն Սրբուհոյ Աստուածածնի
մօր քո և կուսի . . . » :

Ի՞նչ պիտի խորհուի , չմոռնանք աւելցնել , Եկեղեցւոյ տօներու մասին ,
որոնք խաչին կեանքը այսինքն քրիստոնէական գաղափարին անձնաւորեալ կեն-

դանութիւնը կը պատկերացնեն ընդհանուր մարդկութեան և մեր ազգային գոյութեան կրկնակ տեսակէտներէն դիտուած . ո՞ր սիրտ պիտի ներէր նուիրագործ հնութեան այդ զմայլելի մոզայիքներուն — ուր մէն մի կիտուածի տակ սրտի տրոփիւն մը կը բարախէ — վրայ փորձուելիք վանտալականութեան :

Թող չ'ըսուի թէ այդ տօները յետ—ժամանակեան հաստատումներ են , և թէ այէտք է անպատճառ նախնականին վերանալ՝ բարեկարգութեան հասնելու համար :

Չի կրնար ըլլալ ատկէց աւելի տղայամիտ դատում . ատկէց աւելի ռամիկ խօսք : Ուր որ կեանք կայ և աճումի օրէնք — ու քրիստոնէութիւնը ամենէն սքանչելի հանդիսարանն է այդ երկուքին ալ — հոն մշտ ընդլայնում կայ և բարձրացում . իրը՝ իրողութեան , անհատը՝ ընկերութեան և գործը՝ դրութեան վերածուելու ընդունակութեամբ : Ս. Կոյսը , Խաչը և Եկեղեցին , իբրեւ զգացում , քրիստոնէութեան նախկին շրջաններուն մէջ կրնան ոսորդիք միայն եղած ըլլալ հաւատքի տախտակին վրայ և հետեւաբար հազիւ նշմարելի ներգործութիւն մ'ունեցած ըլլալ . պարզ է սակայն թէ որչափ Սեւտարանի հասկցողութիւնը զարգացաւ խիղճերուն մէջ և որչափ ընդարձակեցան անկէ ծննդագործուած կրօնքն ու կեանքը , այդ դիժերը փոխուեցան նկարներու , խօսուն ձևերու , որոնց մէջ հաւատաւոր սիրտերը կըրցին կարգալ աստուածային և ժտերիմ խորհուրդներ , Անոնց մասին ի սկզբան եղած յիշատակութիւնները հետզհետէ փոխուեցան տօներու . այդ տօները բազմացան երբեմն , զաւափարին մէջ կամ միւս կողմը լուսաւորելու համար , երբեմն նոյն ատեն դիցաբանական հին տօն մը կափուցանելու տնօրինութեամբ , բայց մշտ փրկութեան գործին եղանակաւորումները ներկայացնելու համար : Այսպէս , Ս. Կոյսին տօնը , որ ի սկզբան դրժէ կը խառնուէր Յիսուսի ծննդեան և ի Տաճարն ընծայման տօներուն , հետզհետէ անկատուելով ծնունդ տուաւ անոր մէկէ աւելի տօնախմբումներուն . այսպէս , խաչին մտածումը , որ նախապէս Յիսուսի խաչելութեան դէպքին մէջ կը տարրանար , ժամանակին հետ , այսինքն որքան քրիստոնէական կեանքը ինքնին սկսաւ դառնալ խաչակրութիւն մը կամ համատարած խաչելութիւն , դուքս բերաւ Խաչին Վերացման , Գիւտին , Երեման և՛ մեր մէջ՝ ազգայնացման (Վարազայ Խաչ) հանդիսացումները . նոյնպէս նաև եկեղեցւոյ իմացման համար :

Ո՛վ պիտի կրնար արգիլել իրերու և զաւափարներու յառաջատուութեան այս ընթացքը , որ ո՛րքան բանաւոր նոյնքան բնականոն է այն բոլոր մարդերուն մէջ ուր կեանք կայ , ինչպէս ըսինք , և աճումի օրէնք :

Եւ յետոյ , եթէ աճումի այդ ընթացքը տարադէպ պարագայից ազդեցութեան տակ երբեմն տեղի տուած է պատահական անկանոնութեանց . ինչո՞ւ , փոխանակ այդ անկանոնութիւնները զգուշութեամբ ուղղելու կերպին վրայ մտածելու , յանկարծ՝ իբրեւ անհրաժեշտ սեւեռակէտի մը՝ յառի նախնականին : Կեանքի ո՞ր ճամբուն վրայ կը կիրարկուի այդ կերպը , ի տես ճարտարապետական շքեղանքի ամէն օր բազմապատկուած բարդութեանց , որոնք բնակաւորման գործը տնտեսական և յաճախ նոյն իսկ առողջապահական դժուարութիւններով կը կնճռոտեն , մարդիկ ե՛րբ օր մը խորհեցան դառնալ քարանձաւային տուներու նախնականութեան . . . Այս , ինչպէս ուզեցինք ակ-

նարկել, տօներու կազմութեան մէջ ևս պատահած են թէ և ոչ անբացատրելի բայց արդարև անհարկի բազմացումներ, ինչպէս Գիւտ Գօտույ և Գիւտ Տփոյ յորկորուածները, որոնց ինչպէս և նմաններու մասին պիտի յայտնենք ի վերջոյ մեր տեսութիւնը. բայց այս սեղձ երբ մեր գիտողութիւնները յառաջ կը բերենք «Զեկուցում»ի տրամադրութեանց առթիւ միայն, անոր մէջ Ս. Կուսի, Խաչի և Եկեղեցւոյ տօներու մասին պահուած այդ լուծեան առթիւ չենք կրնար արգիլել ինքզինքնիս ըսելէ թէ զոյացած կտոր մը մամուլին համար չեն կտրեր ծառը, երբ քերելը աւելի դիւրին է եւ փրկարար:

Ընդունուած երկրորդ սկզբունքը կը տրամադրէ «պահել այն սրբոց տօները, որոնք համաքրիստոնէական կամ հայկական ընդթ ի արժէք ունին»: Գեղեցիկ և արդար նկատողութիւն ստուգիւ. և պէտք է աւելցնել անմիջապէս թէ մեր Տօնացոյցը որ ամենամեծ մասամբ կազմուած է եկեղեցիներու բաժանման թուականէն առաջ, այդ սկզբունքին համեմատ է արդէն յօրինուած: Մեր Տօնացոյցի սուրբերուն մեծամասնութիւնը ընդհանրական եկեղեցւոյ սուրբեր են. և ասիկա, հակառակ բերեմի անգիտակցօրէն յարուցուած տրտունջներուն, մեզի համար աւելի առաւելութիւն մըն է քան թերութիւն, լինելով վերլամնաց նշաններէն մին մեր եկեղեցւոյ ընդհանրական նկարագրին:

Քիչ է Ե. դարէն ետքը մեր Տօնացոյցին սուրբերուն վրայ աւելցած սուրբերուն թիւը: Այս վիճակը հետեանք է զգուշաւորութեան մը որ հեռի է անիմաստ ըլլալէ: Չենք ուզած կարծես որ ուրիշ եկեղեցիներու և մերինին միջև դաւանաբանական պատճառներով զոյացած խրամը աւելի խորանայ. այս պատճառաւ եթէ չենք կրցած նորեր առնել անոնցմէ, չենք ուզած մերժել նաև արդէն առնուածները: Նոյն զգուշաւորութիւնը ունեցած ենք նոյն իսկ ազգային սուրբերու համար, որոնցմէ՝ Ե. դարէն յետոյ տօնուածները կամ արդէն այդ դարէն առաջ ապրած և կամ յետոյ հոգևորական բացառիկ արժէք ներկայացնողներ եղած են: Այդ թուականէն յետոյ օտարներէն առնուած սուրբերուն մէջ կան այնպիսիներ, որոնց պաշտամունքը պատահաբար կամ դիպուածօրէն, զոր օրինակ իրենց նըշխարներէն մասունք մը Հայաստան բերուելուն կամ իրենց վարքին հայերէնի թարգմանուած լինելուն առթիւ, մուտ գործած է մեր մէջ. պարագայ՝ զոր թերևս կարելի է ի նկատի ունենալ Տօնացոյցի վերաքննութեան ատեն:

Վերաքննութեան այդպիսի ձեռնարկի մը միջոցին արդար պիտի ըլլար անշուշտ նկատի ունենալ պարագան այն հայ սուրբերուն ևս որոնց երբեմն տօնուած լինելուն մասին մատենադրական ապացոյցներ կան, բայց չենք զիտեր թէ յետոյ ի՞նչ պատճառաւ դադրած է անոնց տօնախմբումը: Քաղաքական զգուշաւորութիւններն էին արդեօք որ ստիպեցին եկեղեցին այդպիսի վերաբերմունքի մը՝ հանդէպ անոնց յիշատակին: Որ և է ժամանակէ աւելի այժմ մասնաւանդ ի վիճակի ենք մտածելու այդպիսի հաւանականութեան մը մասին, երբ մէկ կողմէ բնութագրող նահատակներու զգացումը կը լեցնէ ահա մեր սիրտը և միւս կողմէ անոնց փառաւորման մասին զգոյշ լինելու հարկը կը ճնշէ մեր խղճմտանքին վրայ:

Երրորդ սկզբունքը կը տրամադրէ «Համախմբումներ կատարել մարգարէից, հայրապետաց, և մի օր էլ նուիրել ամենայն սրբոց տօներին»: Կանխենք

ըսել թէ այդ կարգադրութիւնն ալ, որուն մէջ օր շահելու կամ խնայելու դիտումը կը քողարկուի, հետեւանք է ամէն օր ժամասացութիւն չունենալու փափաքին: Քիչցնել տօնախմբութեան առիթները, որպէսզի բաւեն ամէնօրեայ ժամասացութեան զեղչումով փացած շաքարակտան մէկ և երբեմն երկու օրերը...

Ըստ նախնական սովորութեան, սուրբերը պէտք էր տօնել իրենց նահատակութեան կամ մահուան տարելիցին օրերը. ու մեր Տօնացոյցին մէջ մասամբ պահուած է դեռ այդ սկզբունքը: Բայց որովհետեւ կարելի չէր միշտ ճշդել մէն մի սուրբի մահուան օրը, միւս կողմէ, որովհետեւ ատկէց կրնար տօնախմբութեանց համաբարդութիւն յառաջ գալ, ճշդիւ չգործադրուեցաւ այդ կանոնը, և յաճախ պարագայից համեմատ կտրգադրուեցաւ այդ կէտը: Սովորութիւն եղաւ նաև սուրբերը տօնել ոչ միայն իրենց նահատակութեան, այլ նաև իրենց նշխարաց զիւտի կամ փոխադրութեան տարելիցին, ինչպէս ունինք ցարդ Ս. Յովհաննու Կարապետի և Ս. Լուսաւորչի և այլոց համար. ու նշանաւոր սուրբերու յիշատակը լաւագոյնս փառաւորած ըլլալու պատեհութիւն մը նկատուեցաւ ասիկա:

Թէև սրբութեան մեծագոյն փաստը նահատակութիւնն է, բայց որովհետեւ եղած են բազմաթիւ սուրբեր, որոնց կեանքը և անոր զանազան կողմերը կամ դրուագները իսկապէս եղած էին անսուտ հաւաստիքներ իրենց սրբութեան, այս պատճառաւ, ըստ այդմ սովորութիւն եղաւ մէկէ աւելի անգամ տօնել այնպիսիները, մէն մի տօնախմբութեան կապելով անոնց անձէն բխած կամ կեանքով արդիւնագործուած պատմական երկնիկ եղելութեան մը յիշատակը. ինչպէս Թադէոս առաքեալինը, որ առաքելական խումբին հետ եւ ապա իւրեւ առաջին լուսաւորիչ երկիցս տօնուելէ վերջ, երրորդ անգամ կը տօնուի Սանդուխտ կոյսին հետ, ի յիշատակ Հայ աշխարհի լուսաւորութիւնը խորհրդաւորող այդ անմոռանալի դէպքին. կամ Ս. Լուսաւորչինը, որուն երեք տօները, — Մուսնի ի վիրապն, Են ի վիրապէն և Գիւտ նշխարաց — հանգըրւանները կը մասնանշեն քրիստոնէութեան մեր մէջ եկեղեցական կազմակերպումի գործին. կամ Ս. Գրիգորիսինը, որ Որդւոց և Թոռանց հետ անգամ մը տօնուելէ վերջ, դարձեալ կը տօնուի առանձինն՝ ի յիշատակ Աղուանից երկրին հայկական քարոզութեամբ լուսաւորութեան. կամ Ս. Սահակինը և Ս. Մեսրոպինը, որոնց երկաքանչիւրը երկիցս կը տօնուին, առանձին, միասին և համախումբ, նախ՝ Սահակի յինամեայ հայրապետութեան, յետոյ՝ երկուքին համասիրտ գործակցութեան խորհուրդով. և յետոյ Մեսրոպի՝ իւր կազմակերպիչ ճաստուածագործ մշակութեան, յաւերժական աշակերտութեան ի զուտ, կայլն:

Տօնակատարութեան այս բոլոր կերպերէն զատ, մեր եկեղեցին ընդունած է նաև սուրբերը տեսակաւորեալ համախմբումով տօնելու եղանակը. այսպէս, մարգարէները, առաքեալները, ՀՅ. աշակերտները, երկոտասան վարդապետները կայլն, մի առ մի կամ զոյգ առ զոյգ տօնելէ վերջ, զանոնք կը տօնէ նաեւ խմբովին ի միասին, անձէն անշխատաբար կարծես մարգարէութեան, առաքելութեան, աշակերտութեան և վարդապետութեան զաւափարն ու գործը տօնած ըլլալու մտածումով, ինչ որ արդարև զեղեցիկ է և տպաւորիչ:

Արդ, փոքր ի շատէ տեսնելէ վերջ սուրբերու տօնախմբութեան մասին մեր եկեղեցւոյ կողմէ գործադրուած զանազան կերպերը, կարգն է մտածելու թէ որքան

բանաւոր է և գործնական՝ այլամերժօրէն համախումբ կերպը, զոր կը թելադրէ «Ջեկուեցումը»։ Տեսանք թէ այդ կերպը չափով մը ընդունած է արդէն մեր Տօնացոյցը, և կը կարծենք որ եթէ բոլորովին չէ ընդհանրացուցած զայն՝ առանց պատճառի չէ այդ։ Համախմբումը կը պատշաճի ընդհանուր զաղափար մը պատկերացնող տեսակաւորութիւնը միայն։ Այդ տեսակէտով եկեղեցւոյ կեանքին համար որոշ արժէքներ կը ներկայացնեն արդարեւ մարդարէից, առաքելոց, աւետարանչաց, աշակերտաց, վարդապետաց խումբերը, որոնք «միութիւն ի բազմութեան են» իրապէս, քանի որ իւրաքանչիւրը պատկերն է աստուածային նախաձայնութեան, փրկչական գործակցութեան, աւետարանական քարոզութեան և քարոզչութեան և ուղղափառ ուսուցումի կամ վարդապետութեան զաղափարներուն։ Բայց բոլորովին նոյնը չէ կարելի մտածել, զոր օրինակ, հայրապետաց, թաղաւորաց, գօրավարաց, կուսանաց կային խումբերուն մասին, քանի որ, ինչ ալ լինի, այդ խմբաւորմանց մէջ միութենէն աւելի անհատական բազմացման մտածումն է որ կը շեշտուի գործունէութեան և արդիւնաւորութեան բազմազան պէսպիսութեան մէջ առանձնաւորելով այդ խումբերը կազմող մէն մի գէմբը։

Եւ յետոյ, եթէ եկեղեցին իր ծիսական և այլ մարզերուն մէջ քրիստոնէական զաղափարն ու կեանքը պէտք է արտայայտէ շարժուն ու գործօն ինքնաբերականութեան մը մէջ, լաւագոյն չէ՞ միթէ որ սրբոց տօնախմբումի գործը, փոխանակ աղիւսակաձե համաչափութեամբ բաշխուած ցուցակի մը համեմատ կատարուելու, կատարուի ինքնիրմէլ ոչ անպատճառ համանրման յաղորդականութեան մը ընթացքով, մերթ մարտիրոսի մը կամ մարտիրոսներու, մերթ թաղաւորի մը, երբեմն առաքեալներու, կային, տօներու պէսպիսուն, խմբական և անհատական կատարմամբ։ Եւ յետոյ, անհրաժեշտօրէն համախումբ կերպով եթէ կատարուին տօները, ինչ պարտինք ընել բազմաթիւ շարականները, որոնք յօրինուած են թէ սրբոց խումբերու և թէ մասնաւորներուն համար։ Ինչո՞ւ լուութեան ստուերներուն մէջ նստել հոգևոր ներշնչմանով յօրինուած զրական այն զեղեցկութիւնները, որոնց մէջ յաճախ մեր հաւատքին գանձերը կը ծածկուին։ Այս ամէնը՝ որպէսզի հնար ըլլայ իրականացնել ամենօրեայ ժամասացութեան շնչումի ծրագիրը...

Ոչ, մեր խոնարհ կարծիքն է թէ բացի քանի մը աննշան փոփոխութիւններէ, որոնց պիտի անդրադառնանք յետոյ, պէտք է անփոփոխ պահել սրբոց տօնակատարութեան հաստատուած կարգն ու կերպը, օտարներու վերաբերմամբ նոյնութեամբ, իսկ ողջայիններու մասին՝ քիչ մը աւելի ընդաձայնելով Սիմէոն կաթողիկոսի կողմէ գանձնք աւելի հանդիսաւոր և աւելի ժողովրդական ոգևորութեամբ տօնելու համար մտածուած եղանակները, զանազան դարերու մէջ տօնուած և յետոյ դարբեցուած և վերջին ժամանակներու մէջ ևս իրենց կեանքովն ու մահովը այդ պատկին ստուգապէս արժանի նկատուածները, յետ պարտականատաշահին մուծելով Տօնացոյցին մէջ։ Այսինքն աւելցնել Տօնացոյցին պարունակութիւնը և ոչ թէ անպատճառ կրճատելու մարմալէն «Նեոանի»։

ԿՐԹՆԱԿԱՆ (ԻՐԱՐ ՔԱՐՈՂ)

ԹԱՓՈՒԱՏ ԻՒՂԸ

—0—

Նկերթն կ'անոնեմ կնոջ մը ձեռքով Յիսուսի վրայ կատարուած օծումի այն դործողութիւնէն, որուն մէջ կը խորհրդի թէ զաս մը կայ մեր կրօնական և բարոյական կեանքին համար:

Դեպքը, որուն կ'ուզեմ անդամակերպել, կը պատմեն առաջին, երկրորդ և չորրորդ աւետարանիչները, իրենց ընդհանուր գիծերուն մէջ իրարու բոլորովին նման և միայն ժողովով նկարագրութեամբ: Նոյնպիսի պատմութեամբ մը գիտենք թէ կայ երրորդ աւետարանին մէջ ևս, որ ոսկայն, ապաղովոսբար, տարբեր իրողութեան մը մասին է որ կը խօսուի: Այն՝ որուն կ'երթայ այս պահուած իմ ուշադրութիւնս, տեղի ունեցած է Բեթանիայ մէջ, մեր Փրկչին վերջին Զատիկէն վեց օր, աւելի ճիշդ՝ անոր Յրուսաղէմ հռոյղիսական մուտքէն օր մը առաջ:

Յիսուս մէկէ աւելի անգամներ զայսած էր այդ գիւղը, ուր բարեկամ ընտանիք մը ունէր, իրեն անձնուէր, որուն հիւր կ'երթար յառաջ: Այս անգամ ամբողջ գիւղն է որ կարծես իրեն հիւրընկալ է եղած: Դազարու յարութեան հրաշքը, ոչ շատ առաջ կատարուած էր, ամէնուն պաշտամունքին առարկայ ըրած էր զայն: ու Սիմոն Բարթ, քիւզակցիսը հաւատարար, հասարակաց այդ զգացումին է որ թարգման կ'ըլլայ, հռոյնքի անգլան մը տալով Յիսուսի, իր տան մէջ:

Հոն է Դաղարը, իբրեկ հրաշքովու զխառըր անձ մը, օրունան մեծ գէնքը այլ եւս՝ ուրիշ հրաշքի բարեկեցութեան հետ անշուշտ. հոն են իր երկու քոյրերը, որոնք, հիմակ մանաւանդ, պիտի չկարենային չըլլալ հոն՝ ուր է իրենց այնքան սիրելի վարդապետը: անոնք չուարած են կարծես անոր վերաբերմամբ իրենց երախտագրութիւնը յայտնիլու իրենց վարմունքին մէջ: Մարթա, հոսայ, իր բարեքն տարուած, է որ պատարկէ սեղանին, իսկ միւսը, Մարիամ, որ իրենց տանը մէջ յաճախ՝ ծնրադիր անոր առջև՝ անհուն զմայլանքով՝ ընկած էր անոր խօսքերուն երկնային քաղցրութիւնէն, իր անշուքի սիրոյն եւ հիացումին տուրքը կը կարծէ հաստցեանի: հաշին յարմար մէկ ըրողէն, անոր ոտքերուն վրայ յանկաթ թափելով նարդոսի թանկարժէք շիջ մը իւլ, զոր յետոյ իր գլխուն մաղերովը կը որբէ մեծ յարգանքով:

Երեք պատմիչներէն տուած նշիւնը իրար բերելով, այն է ամբողջ պատկերը աւետարանական այս իրողութեան:

Եթէ հոգայ նայուածքով դիտուք զայն, անոր մէջ պիտի տեսնենք օս պիտաւոր գիծերը: — Բարիքը չմոռցող կին մը, երախտապարտ հոգի, չի փախցներ առիթը իր բարեբարին նուիրելու

ինչ որ եղած բաներուն մէջ ամենէն մաքուրը և մեծարժէքը կը թուի իրեն: այդ անըք թանկագին սրուակ մըն է, պատուական իւզով լցուել, զոր չներմ սիրով կը կտորէ և կը թափէ անոր օտքերուն վրայ, անուշամտութեամբ լցնելով տունը, ուր եղած էր հաշի այդ հաւաքոյթը:

Մէկ կողմ զնենք պատկերը, որ սրտազարտ տեսարան մըն է անշուշտ, և մտածելք խորհուրդին վրայ զոր կ'արտայայտէ ան, ինչպէս Աւետարանի ամէն մէկ պատմութեամբ, և շնանք հասկնալ այն պատգամը, զոր ան ունի մեղի համար:

1. Սրուակը թանկագին, մեծարժէք էր, թէ՛ իբրեկ իր կամ ընդունարան և թէ՛ իբրեկ պարուհակութիւն, և, ատոր համար նոյն իսկ, Մարթամ ուրախութեամբ կը նուիրէր զայն Յիսուսի: — Պարտիքը մեր անձին, մեր հոգեման ամենէն մեծարժէքը, ամենէն մաքուր և ազնիւ մտքը նուիրել Գրիստոսի, իբրեկ մեր վեհագոյն բարեբարին և Աստուծոյն, այսինքն իր գաղափարին և գործին, ու պարտիքը նուիրել զայն՝ լաւագոյն բան մը ըրած ըլլալու գիտացութեամբ, և այն գուհունակութեամբ զոր կը զգայ խղճամիտ և բարի որ և է անձ, երբ չի կորնցնէր պատուութիւնը կամ երբ չի վիճակի կ'ըլլայ կատարելու իր ամենէն նուիրական մէկ պարտականութիւնը:

Երբ Մարթամ քրուակը իր արցունքներուն հետ կը թափէր Յիսուսի ոտքերուն վրայ, իր հոգեմայլան իրեն մէջ անտարակոյս այնպէս կը խորհրդէ թէ իր սիրուն է որ կը պարզէր, մէ արարած սիրուն է ամենէն արժէքաւոր ընծայաբերութիւնը, որով կրնանք և պարտիքը յայտնել մեր անհուն օգնէր Յիսուսի, որուն անունով և որուն շքնորհու է որ ամէն ինչ տրուած է մեզի Աստուծոյն: ինչպէս իբրեկ գործարան Փիլիպական կեանքի, նոյնպէս իբրեկ կեցրուն և աղբիւր հոգեկան կարողութեանց, սիրուը ամենէն մեծ արժէքն է մարդուն մարմնական և բարոյական գոյութեան մէջ: Ան վարիլ ոյժն է մարմնին մեքենային, որ ամենէն առաջ կը շարժի և ամենին վերջը կը զարկի անոր մէջ. անկէ է որ կը ստանան անոր բոլոր միւս մասեր իրենց շարժումին զարկն ու կշռոյթը, իրենց գնացքն ու կենդանութիւնը: իսկ իբրեկ հոգեկան կարողութիւն, իբրեկ կեցրուն զգացողութեան, ան է վառարանը բոլոր հրաշքերուն: առանց իրեն՝ ոչ միտքը և ոչ կամքը պիտի չկարենային աղբիւրանալու իրենց զօրութեան մէջ: վառարան սերն է ան, որ կ'օգնուր իմացական և բարոյական կեանքը, իր բոլոր ձեւերուն մէջ, շունչ և շնորհ, խաղի և աշխոյժ երեսն բերելով ամէն տեղ: Սիրուը սերն է, ու սերը՝ կեանքը: Սրտին նուէրը անձին ամբողջական և ամենաբարձր նուէրն է, զոր կրնանք ընել որեւէ բարձրագոյն և սիրելի նպատակի: և անոր՝ ուրուն անուան մէջ կը զգանք բոլոր գերազանց բարութիւններուն լրումը, մեր Փրկչին, այսինքն մեր Աստուծոյն: Յիսուս, գիտենք Աւետարանէն, ամեն բանի առաջ սիրուը, այսինքն սէրը կը փնտռէ մարդուն մէջ: կը գիտէ ոչ թէ գործը, այլ զայն յառաջ բերող հոգեկան ներքինը, ոչ թէ

տուրքը, այլ զայն ծնող և տուող զգացումը։ Ատոր համար չէր միթե որ բոլոր տուողներուն մէջ ամենէն աւելի այրի կնոջ լուսան կը գնահատէր։

2. Սրուակը մեծարժէք էր, ոչ միայն իբրեւ գեղեցկութիւն՝ իբրեւ արուեստի գործ, և ոչ միայն իր պարունակութեան յատկութեամբը, այլ նաեւ որովհետեւ լեցուն էր ան։ Ատոր է որ կ'ազնարկէ կարծես Յովհաննէս, երբ, փոխանակ չիլի միշտ ըսելու, ինչպէս կ'ըսեն երկու առաջին աւետարանիչները, կ'ըսէ «լիտր մի»։ Ինչ որ կը նշանակէ անոր առատ՝ այսինքն լեցուն ընտելը։

Սիրտը, որպէսզի իր նուիրումը իսկապէս մեծարժէք ըլլայ, պէտք է լեցուն։ Այսինքն անթերի ըլլայ, ու լեցուն ըլլայ տուր բուրումներով, այսինքն մաքուր և անխառն զգացումներով։ Թերի կ'ըլլայ սիրտը, այսինքն պակաս կ'ըլլայ անոր պարունակութիւնը ըսն ինչ որ արժան է, երբ լեցուն է ան ոչ թէ բովանդակապէս Աստուծոյ սիրովը, այլ նաեւ սիրովը աշխարհի և ուրիշ զօրութիւններուն։ Երբ կ'ըսենք «Աստուծոյ սէր», կը հասկնանք անշուշտ այն բոլոր սէրերը, որոնք իբրեւ զգացում, իբրեւ ձգտում և իբրեւ հոգեկան վիճակ վերջապէս, աստուածային են իրենց խորքին մէջ, այսինքն աստուածային չընդորայ օժտութեամբը սքազգործուած են և սուրբ հայրըցներու ոգևորութիւնը կուտան մեզի, այսպէս, աստուածային է նշմարութեան, բարութեան, մաքուր գիտութեան, եղբայրութեան, առաքինութեան սէրը, պարզութիւնը կանքի, խաղաղութեան, զգալիաբարկան և բարձր ներշնչումներու սէրը, կրօնի, աշխիւ գաստիարակութեան, բարոյացածիչ գրականութեան և արուեստի սէրը, և վերջապէս սէրը այն բոլոր աշխիւ պարագայութեան, որոնց վախճանն է օրէ օր աւելի կատարելագործել մարդը։

Սիրտը պէտք է ընդարձարան ըլլայ ո՛րչափի Աստուծոյ սիրոյն ու անկէ ծնած՝ իրենց կենդանութիւնը անկէ ստացած սուրբ կիրքերու։ Աստուծոյ և աշխարհի սէրերը չեն կրնար բընականից ըլլալ անոր մէջ իրարմ։ Իրենց բընութեամբ և կապմութեամբ, իրենց ծագումովն ու վախճանովը իրարու ներքին զգացումները պէտք է միասին ըլլան սիրտին մէջ, որպէսզի ան կարենայ ըլլալ եւ միալ սիրեալն սուրբ ոգեւորութեան մէջ գոյացած հոգեկան իսկապէսութեան մը, որ երբանգործիւն է ինքնին։ — Այդպիսի բովանդակութեամբ լեցուած, ամբողջովին լեցուած սիրտ մը միայն պարտինք ընծայել, նուիրել Աստուծոյ, Ու նուիրել ոչ միայն ամբողջովին՝ այլ նաեւ իրեք միշտ, ո՛չ թէ տալ՝ յետոյ լիքստանալու համար, այսինքն առժամաբար, այլ տալ՝ ողջակէզ շարունակաբար և Աստուծոյ նշնորհութիւն կհանքի ամբողջ ընթացքին և ամէն բանին մէջ, իբրեւ միտք, իբրեւ կամք, իբրեւ խիղճ, իբրեւ գործունէութիւն, ասպարէզին բոլոր մարդերուն, ամէն ուղղութեան վրայ։ Մաքուր բուրումներով, եթէ կ'ուզէք ըսեմ՝ բերումներով լի և բովանդակապէս լեցուն սրտի մը անպայման և

անվերապահ նուիրումը, անա՛ ինչ որ իբր մարդ, և իբր քրիստոնեայ, կը պարտինք Աստուծոյ։

3. Բայց սրուակը դեռ խօսքեր ունի մեղիւնքիւք, դեպքը դեռ լեցուն է Թեալադու թիւններով, Պատմիչը, իր զուսպ արտայայտութեամբ մէջ ալ, խնամքը ունեցած է չմոռնալու սեռաբանին ամենէն կարեւոր մեկ գիծը, Մարկոս կ'ըսէ յատկապէս. «Եթեկեալ զչիշն» (≡ Կտորելով չիշը), եթէ ուզենք քիչ մը այլաբանական ոգի գնել Ս. Գրքի մեր հասկացողութեանը մէջ, ինչպէս կ'ընեն հին մեկնիչները, ինչ որ — չեմ վարանիր ըսել — արդար է Թերեա՛ հոգեով միայն գրուած այդ էջերը ըմբռնելու համար, սիրով պիտի դիտել տալի թէ աւետարանիչը կը գործածէ աղբացատարութիւն՝ մասնաւոր ընելու համար մեղիթ չիլը պատահմամբ, դուն ըսէ՛ արեւածով չէր որ Կտորեցաւ այնտեղ կնոջը ձեռքին մէջ. Ինչ կ'ընէ նախատնտնումով, յատուկ փափաքով, այսինքն սիրոյ յօժարութեամբ էր որ կտորեց զայն, անոր պարունակութիւնը թափելու համար Յիւսուսի գլխուն վրայ, ինչպէս կ'ըսէին երեւա առաջինները, կամ սուքեռուն վրայ ըստ չորրորդին, աշխիւն Թերեալ թէ՛ գլխուն և թէ՛ յետոյ կան եւ սուքեռուն վրայ — ինչը Կտորեց, գիտնալով և ուղեւիղ ուրեմն. չստ պարեք և այս կ'ստը։

Պէտք է նուիրումինք Աստուծոյ, պարտինք տալ մեր սիրտը իրեն, ո՛չ թէ զիպուսակապէս սենք անը պատահաբար, եթէ կ'ուզէք՝ նայն իմ՝ ո՛չ թէ յանկարծական խոյանքի մը թափէն տարուած, այլ գիտակցօրէն, կանխատեսութեամբ, հանդարտութեան կշռել վերջ ինչընչեան, մեր յօժարութիւններուն և իյծերուն, մեր նուիրումին անկողնութեանը և արժէքին կատարելապէս վերահասու ըլլալէ ետքը, Պէտք է նուիրումինք՝ ինչընչեան ճանչնալէ, մեր անձին առաւելումն Թիւններուն կամ գէթ ընդունակութիւններուն մասին հանդուրելի վերջ, Պէտք է Կտորեցք որունալ՝ միտա՛ ըլլալէ ետքը թէ աղելու, մաքուր և անուշահոտ իւղ մըն է անոր մէջ եղածը։ Գիտակցութեան չէ՛ միթէ որ բարձր աստիճանի մը վրայ կը գնէ կոչումը, ի՞նչ արժէք ունի հնչումի տակ, հարկադրեալ ստիպումի ներքեւ, կեանքի արկածներ, զժպտանք պարտաւորել մզուած նուիրումը։ Ո՛չ, Աստուծոյ նուիրումը պէտք է կատարուի բնական և նոյն ասեմ բանական պայմաններու մարդկայան գործադրութեամբ, մանկական անմեղ և բարի արդարներէ շարժած, լուսաւոր և աղելի գաստիարակութեամբ ճամբայ ինկած, անկախիղճ մտածողութեամբ յառաջացած, սուրբ բայց երբեք միթն խաղաղաբուութեան նուիրումի գործը, կամովին և կտակապէսան, զուսակ է գորհողով ըմբարկութեամբ մը Աստուծոյ, այսինքն ինչընչիմով ոգևորուած այն սուրբ իտէպին, որ կտրեքին, ազգին գիտութեան, սուրբ հայրերութեան, անկախ և մարդկութեան օգտին ու բարւոյն ծառայող սուրբ մատիպարներու ամբողջութիւնն է։ Գեղեցիկ է հին վկայաբանութեան մը պատկերը,

ուր կը ցուցուի թէ եղջերուի հասած ձագ մը, պղպղտ ալքերով եղնորդ մը, ամէն տարի ինքնամատոյց կ'ներթար սուրբին զամբարանին վրայ կատաղեցունած մատուռի մը դուռը, զոնկերու համար: Սիրտին սրուակը պէտք է կտորել յոժար և դիտակէց սիրով, պէտք է կտորել՝ ոչնչացնել սրուակը, իւրը թագիլու համար, պէտք է պատարաստ ըլլալ ի հարկին զոնկերու մարմինին կեանքը, արժեքներու համար հողին:

4. Նկարին ամենէն լսած դիժը պատմութեան վերջին տողին մէջ է սակայն. «Եւ տունն լի եղև ի հետոյ իւղովն» (== տունը լեցուեցաւ իւղին բուրուովը), ներկաներէն շատերը, գուցէ և ամէնքը, երբ կտորած շինին պարունակութեան ինչ թանկ արժէք ունենալու զգացին աւեր հոտէն, պահ մը առաքուեցան նիւթական մը տահազութիւններէ. հայիւնի և իտէալիս կուսին էր որ րոպէ մը խլրտեցաւ ամենուն իբր թէ խլղճին մէջ, Բայց հող չէ որ պիտի ուղէի կանգ առնել ետ. նիւթին զգացումը երբ է որ չէ պղտորած ամենին բարձր ու արհեստական մոտածումը: Ես պիտի փափաքէի մոտենալու աւելի կարեւոր կէտ մը. ամէնքը զգացան, և խօսքով կամ լռելեւան խոստովանեցան թէ արդարև որքան պատուական, որքան ընտիր ենդուկ մնն է թափուած այդ իւղը: Ամենուն զգայութիւններէն ներս թափանցեց ճնուծեան ամենին թարմ և մաքուր զօրութիւններէն եկած առողջ, նորոգող և կազդորելի տպաւորութեան մը զգացումը. կոտորած սրուակէն և անոր պարունակած իւղին բուն զընահատութիւնը:

Պատկերին բարոյականը, այսինքն անկէ մեղի դալիք բուն դարձ հո՛ս է մանաւանդ: Անգորտ է մեր սիրտին, այսինքն մեր անձին ու կեանքին նուիրումը, եթէ այդ նուիրումը խաղաղութեան, միութնութեան և նորոգուած կեանքի աղբիւրութիւնը մը պիտի չկարենայ սփռել իր շուրջը: Երբ կ'ըսենք նուիրուի Աստուծոյ, պէտք է հասկնալ նուիրուի ընկերին՝ մարդկութեան բարւոյն: Որքան ալ մեծ և բարձր լինի կեանքի մը արժէքը, զայն նուիրելով Աստուծոյ, բան մը աւելցուցած չենք ըլլալ անոր անկարծադան մեծութեան և սրբութեան վրայ: Աստուծոյ կամքը և ջրիտոտնէական կրօնն և բարոյականին պահանջն այն է որ մենք նուիրուինք, Աստուծոյ ճամբով՝ Աստուծոյ սրբով, ընկերին բարւոյն: Այդ բարիքին մէջ է Աստուծոյ փառքը: Աստուծոյ սոխըղորակն հայրութիւնը կը փառաւորութիւն համամարդկային եղբայրութեան իրականութեան մէջ:

Տունը լեցուեցաւ իւղին անոյշ հոտէն. աշխարհ է տունը, որ պէտք է լեցունի Աստուծոյ նուիրումը կեանքին բարի աղբիւրութիւնովը: Ան մենք դիտենք թէ քանի՞ քանի անգամներ և ինչպէս այլօրինակ սրբաբար աղբիւրութիւններով համակուեցաւ և այժմ իսկ համակուած է ամբողջ աշխարհ և մարդկութիւնը: Յիսուսի խորանին պատուանդանին առջև ինկած կեանքեր, անդին սրուակներ՝ լի անհուն անուշահոտութեամբ, ինչպէս համազարեացին ամբողջ մարդկութիւնը՝ իրենց ազգած զմայլանքովը, ո՞վ չէ զգացած ու չգիտեր, Ստեփաննոսը, Պողոսը, Նիքոլոսը, Լուսաւորինը, Սահակի և Մեհարգի, Ներոնիմոսը, Օգոստինոսներու մաքուր և առաքինազոր կեանքները, համբաւին և յիշատակին յառաջացուցած բարի աղբիւնքները մարդիկ հոգեկան երջանկութեան և ընկերային խաղաղութեան զաշտին մէջ. ու հողի որ զարգացումի և շինութեան, բարոյական վերականգնումի և հաստատութեան ամէն մէկ քայլափոխը զոր մարդկութիւնը, ինչ որ ալ ըլլայ, կ'առնէ իջրլայեց ամէն օր քիչ մը, ամէնքն ալ արդիւնք չին միութեան սուրբ, մեծաթմէք, լեցուն, ինքնակամարէն նուիրում, յաճախ անանուն կամ անձնութեան լուծարումը, յաճախ անանուն կամ անձնութեան լուծարումը, յաճախ անանուն կամ անձնութեան լուծարումը:

Անն իմ, կտորէ՛ մարմնիդ սրուակը իր ստեղծութեան վրայ, եթէ հողիդ, որ անոր մէջ է տաղաւարուած, վտառ՝ ետ թէ շինի աղբիւրութիւն մը պիտի կարենայ ունենալ աննուն վրայ: Թո՛ղ ամէնքը ըսեն քեզի համար. շինի թափանք է անուն քո՛ւ. դուն ընդունէ՛ այդ բարի վկայութիւնը ո՞վ թէ իբրև փառքի փառք մը քեզի, այլ իբրև Աստուծոյ եղած արժանի ընծայարարութեան մը յայտնութիւնը:

Եթէ ամէն ջրիտոտնայ այսպէս խորի ինքզինքին համար, և կարենայ այդպէս խօսիլ իր անձին, հաստացեալ եղբայրներ և քոյրեր, Աստուծոյ Նաւ և Որդու և Ս. Նորայն անունը ամենէն օրնունած փառաբանութիւնը ընդունած կ'ըլլայ Ս. Երրորդութեան երկրպագունները. ու Աւետարանի ճշմարտութիւնը արդարև իրականացած կ'ըլլայ երկրի վրայ, յաւերժական արդարութեան ի պատիւ. ամէն:

ԱՄՏՈՑ ԱՐԵՂԱՑ

ՀԱՌԱՏՅՈՒ ՆԻ ՄՏԱՆՄԱՆ ՑՈՒՊՈՐ

Տառապաններու նմանութիւնը չ'անհետցներ տառապաններու տարբերութիւնը. աւ ճանդաններու նմանութիւնը միտքներն ալ տարբերութեան նայնութիւն չի լինի: Միեւնոյն կրակին մէջ ասկին կը շողայ՝ քայքայող կ'այրի. միեւնոյն հաւառած կը ճգնէ հասկին խոսք՝ քայքայող կը ճգնէ հասկին: Իւրը եր փորով իրարաւ խառնուելով նոյն նմանքն չեն հասնի: Այսպէս, միեւնոյն եղբայրներ կը տարբեր, կը մտաւի եր սիրով մէջ կը ձուլ տառապան հոգիներ, եր կը ջնջէ և կ'անցնացնէ ամբարիշտներ: Այսպէս, միեւնոյն վիտեան մէջ յարեք անձի՛ք և հայտնութիւն կը ժայթկն, իսկ բարիները աղօթք և օրհնութիւն կը ցոյցն: Ենդիդր ո՞վ քի: Տառապաններ՝ այլ ի՞նչ տեսք տառապան կ'ալ է: Միեւնոյն ժամանակ որ փորով կամ բարիք կը խառնէ, մեկէն յայտնաւոր տեսքներուն կը հանգ, միւսէն՝ պատուական անուանանութիւններ:

Ս. ՕԳՈՍԻՄՈՍ

(Յալպաւ հաղպին Աստուծոյ)

ԱՌ ԿՈՐՆԹԱՑԻՍ Ա. ԹՈՒՂԹԻՆ ՏՈՒԵԱԼՆԵՐԸ

ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ԿԵՆՑԱՂԻ, ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԵԱՆ ՆԻ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՊԱՇՏԱՄՈՒՆՔԻ ՄԱՍԻՆ

Կորնթացոց Առաջին Թուղթը եղական զիրք մը կը գրաւէ Ս. Պօղոսի Թուղթերուն մէջ իբրեւ ցոլացուցիչը նախնական քրիստոնէական համայնքի մը ներքին կեանքին, կազմակերպութեան և հանրային պաշտամունքին:

1. — Քրիստոնէական կենցաղ: Քրիստոնէական կեանքի մասին այս Թուղթը անսպառելի հանք մըն է: — Ի՞նչ կը տեսնենք անոր մէջ. — Մարդիկ՝ բազկացած նորազարձ հեթանոսներէ և հրեաներէ, գերիններէ եւ ազատ մարդոցմէ, այրերէ եւ կրնորէ: Բայց հակառակ իրարու հակադիր նկատուած՝ այս աշխարհի զաստկարգերէ կազմուած ըլլալուն, այս մարդիկը կը ներկայացնեն մէկ հաւաքական մարմին մը, որոպէս անշատ՝ զինքը շրջապատող աշխարհէն: Մարդերու հաւաքական այս նոր մարմինը կը կոչուի «Եկեղեցի»: Եկեղեցին այնքան որոշ, այնքան ինքնուրոյն մէկ մասն է Կորնթոս քաղաքի բնակչութեան որչափ էին հրեաները և «հեթանոսները» (Ժ. 32): Այսուհանդերձ Եկեղեցին անդամները բոլորովին չեն խզաց իրենց յարաբերութիւնը բնակչութեան միւս տարբերուն հետ. կը տեսնենք զանոնք որ յաճախ ընթերցուէ ինքեան իրենց հեթանոս զրացիներուն մօտ (Ժ. 27): Նոյնիսկ անոնցմէ ոմանք իրենց հեթանոս բարեկամներու հետ կուգորուի ի պատիւ սարքուած խնճոյքներու մասնակցելու աստիճան յառաջ կը տանին իրենց մտերմութիւնը եւ ազատութիւնը (Ը. 10): Իրենց մէջ յառաջ եկած վէճերու համար կը դիմեն հեթանոս գատարաններ (Զ. 1, 2): Սակայն Առաքեալը կը յորդորէ որ կարելի եղածին չափ զգուշանան հեթանոսաց հետ յարաբերութիւն մշակելէ եւ ձեւացնեն շատ աւելի անջատ մարմին մը քան ինչ որ են. այսպէ՛ս դատարան խնդիրներու համար հեթանոսներուն դիմելը բացարձակապէս կ'արգիլէ իբրեւ վարկաբեկիչ ընթացք մը իրենց համայնքին

համար, որ անհունապէս աւելի բարձր է քան հեթանոս ընկերութիւնը (գլուխ Զ.): Ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ սակայն Եկեղեցիին տարբերութիւնը զինքը շրջապատող աշխարհէն. — ա) Եկեղեցին ունի իր մէջ գերբնական Զօրութիւն մը որմէ զուրկ է աշխարհ: Բ) Եկեղեցին ունի իրեն յատուկ հաւատալիքներ զորս չբաժնիր իրեն հետ աշխարհ: Գ) Ունի բարոյական չափաքան մը կեանքի՝ զոր կը մերժէ աշխարհ: Դ) Ունի իրեն յատուկ կազմակերպութիւն մը՝ զոր չի կրնար ունենալ աշխարհ: Ե) Ունի վերջապէս իրեն սեպհական հաստատուններ, ձեւեր, արտոգոյրիւններ և պատժամուցի ձեւեր զորս չեն կրնար հասկնալ անոնք՝ որ իրմէ դուրս են:

Յօսեցանք կամ անկարկեցինք արդէն Եկեղեցիի մէջ գոյութիւն ունեցող աստուածային Զօրութեան մասին, որ նոյնինքն Քրիստոսն է, որուն շնորհիւ Եկեղեցիին անգամակցողները ի վիճակի կ'ըլլան վարելու նոր կեանք մը, յաճախ արամաքձօրէն հակառակ աշխարհի պահանջած ու ջատաջողած կեանքին: Այդ է ամենէն երկան տարբերութիւնը Եկեղեցիին եւ Ասիաբնի միջև՝ Եկեղեցին կը հաւատայ Քրիստոսի, իսկ Աշխարհ չի հաւատար Անոր:

Յօսեցանք և տակաւին պիտի անդրադառնանք իր հաւատալիքներու մասին, Ստուածոյ, Հոսիոյնէն, Փրկութեան և այլ խնդրոց մասին, որոնք յիմարութիւն և գալթակցութիւն կը թուին աշխարհի համար: — Պիտի ջանանք ներկայացնել այժմ Եկեղեցիին բարոյական, կարգապահական, կազմակերպական և պատժամուցալից գործիւնը:

«Հոգեւոր օգտակարութեան» սկզբունքն է բանալին այս Թուղթի բարոյականին: Անհատական կեանքը նկատի առնուած պարզապէս, զուտիւ է որ հեղուղական ձգտումը, (որ այնքան անհերք կերպով չեղանք է ինքզինքը Եկեղեցիի մէջ դարելու ընթացքին և որ այսօր իր մայրամուտին կը մօտենայ

կարծեալ) իր առաջին արտայայտումները կը գտնէ այս Թուղթին մէջ (է. 1, 25, 40)։ Կուսական կեանքը, աշխարհէն մեկուսի ապրուած կենցաղը, շատ աւելի գերազանց կը նկատուի քան ամուսնական կեանքը։ Սակայն կուսական կեանքի գերազանցութեան ըմբռնումը երբեք չնուազեցնէր աւամուսնական կեանքի վստահութիւնը և բարձրութիւնը։ Առաքելի «ճշնողական» յանձնարարութիւնները հիմնուած են սա պարզ սկզբունքի վրայ թէ՛ կուսական կեանքը աւելի օգտակար է՝ հոգեւոր տեսակետով՝ քան ամուսնական վիճակը։

Աշխարհը (է. 31), այսինքն այն ամէնը որ կը կազմէ մարդկային բնական կեանքը, իր ուրախութիւններով, վիշտերով, հետաքրքրութիւններով, տենչերով, ձգտումներով, բաղձանքներով, ստարգիթիւններով, եւայլն, եւայլն, ջրիստոնիայի համար լոկ միջոց մըն է գերազանց նպատակի մը՝ որուն մէջ անհատին բարձրագոյն բարին կուգայ խառնուիլ ընկերով և բոլոր մարդոց բարին հետ։ «Մի՞ ոք գտնէ՞նք եւեթ խնդրեցէ այլ և զընկերիմ» (Ժ. 24)։

Անհատը թէեւ ազատ է իր անձնական պատասխանատուութեան մէջ Աստուծոյ առջև (Գ. 21, Բ. 15, Ժ. 23), բայց պարտի սահմանափակել (Ձ. 12, Ժ. 19) իր ազատութիւնը թէ՛ ի շինութիւն անձին, ինքզինքը և սոխիբլինձի և հակակշռին ներքև պահելով, և թէ՛ ի շինութիւն այլոց, իր ազատութեամբ դայթակղութիւն չտալով ուրիշներու (Թ. 24-27), Կիւրազոյն Բարին, զոր պարտին հետապնդել հաւատացեալները և որուն ստորագրա են բոլոր միւսները, է «կցորդութիւնը Աւետարանին»։ «Ձայն ամենայն առնեմ վասն աւետարանին, զի կցորդ եղէց նմա» (Թ. 23)։ Եւ օւռնատարանի կցորդ ըլլալ՝ ուրիշ բան ըսել չէ բայց ի՞նչ մասնակցիլ այն բարիքներուն և օրհնութեանց զորս աւետարանը կուտայ և կը խոտանայ տալ իրեն հաւատացողներուն, օրինակ այն անասելի երանութիւնը զոր Աստուած պատրաստած է զինքը սիրողներուն (Բ. 9) որ այս կեանքին մէջ կը սկսի ընդհանրել (Ա. 14) և կը վերջանայ հանդերձեալին մէջ փառնով (Բ. 7, ԺԵ. 43)։

Այս բարձրագոյն օգտակարութեան սկզբունքն է որ կ'որոշէ լուծումը բարոյական հարցերու, որոնք կը պատահին այս

Թուղթին մէջ. օր. մարմին գործածութեան, ամուսնութեան, զոհեալ միս ուտելու կամ չուտելու, հոգեւոր ըմբռնեալ ուղիղ կամ չարաչար գործածութեան և այլ հարցերու։ Այս սկզբունքն է որ մարդու վրայ պարտաւորութիւն կը դնէ իր անձը ուրիշին ստորագրուելու, իր ստորին նսք՝ բարձրագոյնին, ժամանակաւորը՝ յաւիտենականին։ Բարոյականը իր յրումը կը գտնէ Սիրով մէջ։ Ահա Ներքին վիճակ մըն է ուր անձն ստորագրաւորը եղած է հրամայական բնագոյնը։ Սիրով միայն մարդ կրնայ ինքզինքին եւ աշխարհին յաղթել, այսինքն ապրիլ գերազանցապէս բարոյական կեանքը — Այս է Պօղոս Առաքելի այս Թուղթին մէջ յառաջ բերած բարոյականի դրական կողմը, որուն համաձայն գործ մը թեւեւս կրնայ օրինաւոր ըլլալ, բայց քրիստոնեան պիտի նախընտրէ օգտակարը (Ձ. 12, Ժ. 23, Բղդ. Թ. 24-27), այդու ջանալով ձեռք ձգել հոգեւոր ազատութիւն իր անձին և բարին՝ ուրիշներու մեղանակը հոգեւոր մարդուն համար միայն օսահմանուած է։ Օրէնքի լուծին ազատումը կուգայ ոչ թէ օրէնքը չհանձնալով, անոր նկատմամբ անտարբեր գտնուելով, այլ ինքնատիրութեամբ, ինքզինքին յաղթելով (Թ. 27)։

«Տիրութիւն» ի մասին դասական հատուածը Ն. և Ձ. գլուխներն են։ Այստեղ Ս. Պօղոս կը նկարագրէ ոչ թէ Եկեղեցիին եւ շաճը կամ ըրածը, այլ ըլլալիքը և ընելիքը։ Այսպէս Կորնթոսի մէջ պատահած յոյժ դայթակղեցուցիչ դէպքին առթիւ՝ պէտք էր ի մի հաւաքուէր, (Առաքելը կը խոտանայ հոգեւոր իրենց հետ ըլլալ), և Տէր Յիսուսի անուանել արժանաւել այնպիսին Եկեղեցիին։ Իր բառերով՝ «մատնել ստանալին»։ Այստեղ ունինք սկզբնաւորութիւնը Եկեղեցւոյ կողմէ կիրարկուած արտաքին իշխանութեան։ Այս իշխանութիւնը ի գործ պիտի դրուի Եկեղեցիի կողմէ իրեն ամբողջականութիւն, Համայնքը նոյն ատեն իշխանութիւն պիտի ունենայ վերատին ընդունելու իր մէկ վտարուած անգամը անոր ապաշխարութեան պարագային, Եկեղեցիի իրաւաստութեան պիտի ունենայ կարգադրել իր մէջ ծագող և առած ամէն տեսակ խընդիրներ, առանց թոյլ տալու որ այդ խըն-

գիրները քննուելն իր հաւատարմութեանը եւ սկզբունքները չբամբոզ մարդոց կողմէ՝ հեթանոս դատարաններու առջեւ:

2. — Եկեղեցական կազմակերպութիւն: Պօղոս Առաքեալ Կորնթոսի եկեղեցին անկախ է ինքնօրէն եկեղեցի մը չնկատեր, այլ մէկ մասը Տիեզերական եկեղեցիին (ԺԲ. 28): ան լոկ տեղական եւ մասնաւոր եկեղեցի մըն է, եւ իր այդ հանգամանքով իսկ պարտի յարգել միւս տեղական եկեղեցիներու մէջ տիրող սովորոյթները եւ կազմակերպական կարգ կանոնը (Ժ. 16, ԺԳ. 36), պէտք է հաւատարիմ գտնուի իրեն յանձնուած «աւանդութեանց», այսինքն վարդապետութիւններու եւ պաշտամունքի ձեւերուն մէջ: — Եկեղեցին Առաքեալի իշխանութեան ներքեւ է. իսկ Առաքեալը իր իշխանութիւնը ստացած է եկեղեցիի Կրթական Գլուխէն, Քրիստոսէն: Որով իրենց իշխանութիւնը անմիջական է Քրիստոսի իշխանութենէն: Առաքեալները հազարապետներ են Ձիւնուորեալ եկեղեցիին, Քրիստոս ըլլալով Գերագոյն Հրամանատարը եւ Զօրագլուխը: Առաքեալները իրենց ալ եկեղեցիի մաս են, իրենց ալ եկեղեցւոյ անդամ են (Գ. 22). այսուհանդերձ անսահման իշխանութիւն ունին եկեղեցիին վրայ: Առաքեալին բազմանքն է, որչափ որ հրեանորդ է՝ սիրով օրէնքով կիրարկել այդ իշխանութիւնը, սակայն թէ՛ հարկը պահանջէ՝ հեղինակութիւն կը զգայ իր մէջ ձեռք առնելու ամենախիստ միջոցներ խանգարուած կարգը վերահաստատելու համար (Գ. 21): Ինքն է որ վճիռ կ'արձակէ ոեւէ մոլորած անդամ արտաքսելու եւ եկեղեցիին կը մնայ լոկ իւրաքանչեւ եւ գործարդել իր տուած վճիռը (Ե. 3): Առաքեալը իրաւունք եւ հեղինակութիւն ունի նոր պայմաններու առջեւ նոր կարգադրութիւններ ընելու, նոր օրէնքներ դնելու (Է. 27 եւ շար.), երբ Տէրը ոեւէ հրաման չունի այդ մասին: Առաքեալները շարունակողներն են Տիրող գործին, օժտուած՝ Անոր հեղինակութեամբ եւ Անոր ոյժով: Կը տեսնուի ուրեմն որ առաքելութիւնը եղական գիրք մը կը գրաւէ եկեղեցիին մէջ իւրեւ անոր բարձրագոյն իշխանութիւնը ներկայացնող մարմինը (ԺԲ. 28, 29): Սակայն երբ կը փորձենք ճշգրիտ առաքեալներէն վար եղող եկեղեցական պաշ-

տօնեաներու գիրքը եւ գործը՝ ինքզինքնիս կը գտնենք մեծ դժուարութեանց առջեւ:

«Գործք Առաքելաց»էն գիտենք թէ Պօղոս Առաքեալի սովորութիւնն էր իր հիմնած եկեղեցիներու համար երեքշնոր ձեռնադրել (Գործք. ԺԲ. 23, Ի. 17): Ոչ մէկ դրական փաստ ունինք ի ձեռնին հաստատելու որ այնպէս չէր ըրած Կորնթոսի մէջ: Սակայն Նշանակալից լուծութիւն մը կը պահուի սնունդ մասին այս Թուղթին մէջ. չենք հանդիպել բնաւ յիշատակութեանը եպիսկոպոսներու, երեքշնոր կամ սարկաւադներու: Ի՞նչ է պատճառը այս լուծութեան, ինչո՞ւ, օրինակի համար, չգիտէր եկեղեցիի պաշտօնեաներու հեղինակութեան, համայնքի ծոցին մէջ յառաջացած անկարգութիւնները խաղաղեցնելու համար: Երկու հաւանական ենթադրութիւններ կարելի է ընել այս մասին: 1) Կամ այն է որ չկային անոնք, որով եկեղեցիին կազմակերպութիւնը տակաւին իր սաղմնային վիճակի մէջ էր: 2) Եւ կամ՝ թէեւ կային անոնք, սակայն, մեծ մասամբ իրենց էին պատասխանատուները եկեղեցիի մէջ յառաջ եկած անկարգութեանց, մասնաւորապէս հետնաւորները... Թամեանայն գէպս ինչ ալ ըլլայ իրականութիւնը՝ ուս որոշ է որ թէեւ Առաքեալը չյիշատակէր եկեղեցիի սովորական պաշտօնեաները՝ սակայն միւս կողմէ յառաջ կը բերէ այս Թուղթին մէջ եկեղեցական պաշտօնութեան տարբեր դասակարգութիւն մը: Եւ զորս եղն Աստուած յեկեղեցւոյ այս են. 1) Նախ զառաքեալու, 2) Երկրորդ զմարգարէս, 3) Երրորդ զվարդապետս, 4) ապա զօրութիւնս, 5) ապա շնորհս բժշկութեանց, 6) օգնութիւնս, 7) վարիչս, 8) ապա լեզուաց, 9) թարգմանութիւնս լեզուաց» (ԺԲ. 28): Այս անունները ոչինչ կ'ըսեն մեզի իրենց ներկայացուցած պաշտօնեաներու մասին. կարելի է մտածել որ եկեղեցիի պաշտօնեայ մը այս պաշտօններէն շատերը միանգամայն կրնար ունենալ. այսպէս Առաքեալ մը կրնար ըլլալ՝ նաեւ մարգարէ, վարդապետ, հրաշագործ, լեզուախօս եւ այլն: Ամէն պարագային կ'երեւի թէ չկար տակաւին դրութեան վերածուած եկեղեցական նախնապետութիւն մը Կորնթոսի մէջ, եւ այս պահասն էր թերեւս պատճառը այնտեղ ծնունդ առած անկարգութեանց. եւ մէկը՝ թերեւս

այն վերապահալ խնդրներէն որոնց մասին աւելի ընդարձակ պիտի խօսէր Առաքեալը՝ ի դարձին Կորնթոս (ԺԱ. 34):

3. Հանրային պաշտամունք: Հանրային պաշտամունքը երկար հատուածի մը նիւթ է այս Թուղթին մէջ, ուր պաշտամունքի ատեն կանգնեց ափսոսման, Հաղորդութեան խորհուրդը, ճեմոհաց դրժածութիւնը, յաջորդաբար նիւթը կը կազմեն այս խոշոր հատուածին (ԺԱ-ԺԴ):

Նախ կը տեսնենք որ հաւատացեալները պաշտամունքի կանոնաւոր հաւաքումներ ունին: Այս հաւաքոյթները առ հասարակ տեղի կ'ոճենային իրիկունները, վասն զի ընթրիքի խօսք կայ (ԺԱ. 20, 21): Միշտ հասարակաց ճաշ մը, նման Յիւրոյ Վերջին Ընթրիքին, և ճեսխարիքի արարողութիւն մը՝ կ'ընկերանային այս գումարումներուն: Ընթրիքին, որ կը կոչուէր Սիրոյ ճաշ (Աղաք), իրենց բաժինը պիտի բերէին բոլոր հաւատացեալները իրենց կարողութեան չափով, բայց այնտեղ հաւասար բաժին պիտի ստանային: Սակայն առ հասարակ անկարգ հակում մը յառաջ եկած էր՝ իւրաքանչիւր ոք իր բերածը ինքն ինքն լինելու, ինչ որ դրկում մը կ'ըլլար աղքատներուն համար, վասն զի բնական է որ անոնք չէին կրնար ըստ բաւականի նպատարները սկզբանին, ընդհակառակը բաժին կ'ակնկալէին աւելի բարեկեցիկներու բերածէն:

Բացի այս հաւաքոյթներէն, որոնց անշուշտ կը մասնակցէին միայն մկրտուած հաւատացեալները, կային ուրիշներ՝ որոնց կրնային ներկայ գտնուիլ նաեւ ոչ-հաւատացեալները (ԺԴ. 23): Այս կարգի ժողովները առաւել կամ նուազ չափով կը յիշեցնէին Հրէից սինակոնային պաշտամունքը որուն ստարակներ եւս կրնային ներկայ ըլլալ:

Կը տեղեկանանք հասարակաց աղօթքի մասին եւս, որուն կը մասնակցին ներկայ հաւատացեալները «ամէնօր» աղօթքի վերջաւորութեան (ԺԴ. 16): Ինչպէս նաեւ առաւել կամ նուազ չափով զատորոշութիւն մը պաշտամունքը վարողներուն եւ անոր մասնակցողներուն միջեւ (ԺԴ. 16): Կը լսենք արարողական «սուրբ համբողջ»ի մասին զոր պարտ էին հաւատացեալները իրարու

տալ ի նշան սիրոյ եւ հոգեկան կցորդութեան: Այսպիսի հաւաքոյթներու մէջ տեղի կ'ունենային հաւանաբար մկրտութիւնները, ինչպէս նաեւ ամէն հաւաքական գործողութիւն, օրինակ, Հանդիսաւոր արտաքսումը անարժան անդամի մը (Ե. 4-7):

Ամենէն ակներեւ երեւոյթը սակայն վերոյիշեալ ժողովներու մէջ հոգեւոր ճեմոհներու կիրարկութիւնն էր, մասնաւորաբար «մարգարէութեան» և «լեզուախօսութեան» շնորհներու (ԺԲ. 7-11): Պիտի անդրադառնանք ասոնց մասին, այստեղ կը յիշենք զանոնք լոկ իբրեւ պաշտամունքի ատեն ի յայտ եկած երեւոյթներ, և անցողակի դիտել կուտանք որ յաճախ մեծ խառնակութիւններ և շփոթութիւններ յառաջ կու գային այս շնորհներու անկարգ գործածութենէն (ԺԴ. 23, 26):

Առաքեալը կ'արգիլէ կիններուն եկեղեցիին մէջ խօսիլ (ԺԴ. 34), և կը հրահանգէ որ սքողեալ ձեւով ներկայ ըլլան պաշտամունքին եկեղեցիին մէջ խօսուածները մասնաւոր ուղադրութեամբ պէտք էր քննուէին մասնաւոր անձերու կողմէ, առանց նկատի առնելու խօսողին անձը և դիրքը, որպէս զի սուտ առաքեալներ չսարգէին իրենց մէջ (ՂԵ. 29): Միաւաբար (կիրակի) յիշուած է իբրեւ յորմարագոյն օրը երուսաղէմի աղքատներուն համար ողորմութեանց հաւաքումին. ասկէ կրնանք հետեցնել որ միաշարքով զլիւսուր օրն էր եկեղեցական գումարումներու որոնց էական նպատակը բացի զհոգեթիւն և աղօթք մատուցանելէն Աստուծոյ՝ էր ճշդեմանէ զհացո եւ ըրմպել զբաժակ Տեսանո. այսինքն յաւերժացնել խաչի ողջակիւղումը եւ ուսուրով սրբադրժուած հացը, և ըրմպելով նուիրադրութեան զինքն՝ մասնակցել, հաղորդուիլ այդ աստուածային զոհաբերութեան, և այս կերպով խորացնել և ամրացնել կապը իրենց և Աստուծոյ միջեւ, ինչ որ գերազոյն նպատակն է պաշտամունքին:

ՇՆՈՐՀՐ ՎԱՌԴԱՊԵՏ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

«ԵՒ ՄԱՆՈՒԿՆ ԱՃԷՐ ԵՒ ՋՕՐԱՆԱՅՐ ԼԻ ԻՄԱՍՏՈՒԹԵԱՄԲ,
ԵՒ ՇՆՈՐՀԲՆ ԱՍՏՈՒԾՈՑ ԷՒՆ Ի ՎԵՐԱՅ ՆՈՐԱ»

(Ղուկ. Բ. 39-40)

Ան սասներկու սարեկանէն մինչ երեսունն,
Խոնչալէս կերտեց իր հոգին, գոգն իր արուեստին.
Աստուած Հայրն ի՞նչ կ'ըսէր հոգւոյն այդ սիրասուն.
Խոնչ պասասխան կուտար անոր հիւսին որդին:

Օրէ օր միտ մարդ հետեւիլ կ'ուզէր իրեն...
Առաջնորդն ո՞վ էր այդ ջրղուն աստուածային:
Այս մասին գիրքն ու մարդկութիւնը կը լռեն,
Ու ժամանակն այդ կը մընայ խորհուրդ խորին:

Վերջէն, օր մ', ան ըսաւ. «Յոհնէա՛լ, Հայր գերազանց,
Որ ծածկեցիր գիտուններէն այս բաներն, ա՛խ,
Բայց յայտնեցիր զանոնք ըզբեզ սիրող մանկանց»:
Ու Սուրբ Գիրքին մէջ կ'երեւի մանուկն յանախ...

Ասո՛ր մէջն են իմաստութիւնն, Աւեսարանն.
«Եղի՛ր նրման մանուկներուն, կայտառ, ժրպտուն:
Մարմինին պէս միտքն ալ է մի դիւրաբեկ բան:
Սի՛րս, սի՛րս... եղի՛ր խոնարհ, ու զիս կը ճանչնաս դուն»:

Տասներկուէն՝ երսուն, խոկաց ան եւ պահեց,
Աստուածօրէն, զերդ զանձ մ', իր սիրտը մանկական:
Երազելով գործեց: Դիտեց զայն մայրն ի հետ:
Ու չարին դէմ երազն եղաւ իրեն պաշտպան:

Իմաստութեան մարդերն երկու սարիք ունին,
Զոյգ անուններ. Սիրել, Խորհիլ: Արդ, Յիսուսի
Համար խորհիլն է սէր. սէրն այն իմաստունին,
Որ հոգիի երկունք՝ հոգւոյ ունի որդի:

Երբ ոյժին եռն օր մը շարժեց սրտին մէջ յոյզ,
Գուցէ հրպաւ Սամարուհի մ'իւր նայուածքին,
Բայց մեզ փորձող խոռվէն հոգին իր թալով խոյս,
Դարձաւ շեւտ դէպի «բարի մասը» սրտագին:

Որ պահէ ոյժն որ կ'ելլէ, երբ իրեն դըպչին,
 Իր մարմինէն բուժիչ եւ իր շրջեցեցեան,
 Պահէ անոյժ ժըպիսը, շողն իր շրթունքին,
 Կ'ուզէ որ կոյս մընան իր մէջ բոլոր սէրերն:

Կ'արհամարհէ ինչ որ ունի հրապոյր լոկ սին.
 Լոյս աչիւրէն իր պէտք է դուրս գայ թովք անհուն.
 Պիտի երբեք տուն չը կանգնէ վրան աւազին,
 Սիրի սէրերն միայն ունին հիմ հաստատուն:

Քսանամենի՝ ան կը խորհէր այլապէս արդէն.
 Միտք կը խոկար, մեկուսացած սեղ մը, լըռին,
 Կը նախընտրէր ներմակ շուշանը վառ վարդէն,
 Տեսանելի փաղվողուն գեղէն՝ շնորհը սրբին:

Կ'զմալլէր՝ ինչպէս կ'ելլէ վեր սեռմն ընդհողում,
 Նոյն իսկ Շաբաթ օր, կ'ելլէ վեր, ինչ եւ գիշեր.
 Ու կ'երազէր նամբուն վրայ ծաղկաւէտում.
 Ու կեանքն ամբողջ Աստուած իր նոյն սիրով կ'օծէր:

Հասկ, թըզենի, բոյն, խօս մ'ունին ամենքն իրեն.
 Հանչցաւ անշուշտ ծիր մըշակաց հետ անոնք ալ,
 Որ, յապաղկոս թէեւ ու ծոյլ, սակայն կ'առնեն,
 Միւսներուն պէս, իրկունը, նոյն վարձը դարձեալ:

Սրտանց՝ սիրոյն այն վարմունքին կը համակրի,
 Որ բարիքն՝ արդար, զրթած է չարերուն,
 Քիմ սէրս օրէնքը իրենցին գուցէ չ'ունի.
 Բայց ես դէպի Հօր մը կ'երթամ խաղա՛ն անհուն»:

Չոր թըզենոյն վրայ չը գրտաւ պըտուղ երբոր,
 Զ'այրեց. թոյլ տուաւ որ անոր շուրջն աղբեն, բրեն,
 Հանչցաւ թերեւս անառակն ալ, ու անոր հօր
 Ըսաւ հարկաւ. «նեղել գիցե՛ք աստուածօրէն»:

Ու երբ բացաւ հուսկ ուրեմն իր հոգին անհուն,
 Վըսեմ խօսող եւ նահաւակ գերյաղթական,
 Մեղի տուաւ երբ, մէկ անգամէն, կեանքն իր համբուն,
 Մեզ շրջանողն իր մանուկի հոգին էր այն:

ՊԵՏՄԱԿԱՆ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՎՍՐԴԱՊԵՏ ԵՐՁՆԿԱՑԻ

(ՈՒԵՏԱՆՈՐ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ — 1281)

— 0 —

Յովհաննէս Վրդ. Երզնկացի կամ Ծործորեցի (Պուղ) 1281ին ուխտի եկած է Երուսաղէմ։ Այս մասին հաստատ վկայութիւն չունինք Ս. Աթոռոյ Մատենադարանին մէջ, և ոչ ալ Երզնկացիի գրուածքներուն մէջ որոշ տեղեկութիւն մը կը գրառուի. իրմէ վերջ ապրող պատմիչներուն կողմէ անոր ուխտաւորութիւնը յիշատակուած է անորոշ ակնարկութիւններով միայն. սակայն բացորոշ կերպով կը պարզուի այս մեծ հետեորին և առաքինի վարդապետին ուխտաւորութիւնը՝ իր էջնադ մէջ գործէն, որ կը կոչուի Ներբողեան և որ կարդացուած է ի պատիւ Ս. Լուսաւորչի Սեպուհ լերան վրայ կատարուած տարեկան տօնահանդէսին առթիւ (տե՛ս Սոփիք Ե. էջ 85)։ Սոյն ներբող գեղեցիկ և հոգեշունչ գուրգործոց մ'է, ինչպէս անոր «ԱՅԻՐԻՅԲ ամենայն» գեղեցկահիւս շարականը։ Այս երկու գրքուածքներուն մէջ ակնյայտի կերպով կ'հրահ Սեպուհ լերան Ս. Լուսաւորչի սրբավայրերուն և Երուսաղէմի Ս. Տեղեաց նշմանութիւնը, զոր ճշգրտէն և ճարտար գործով մը կը ներկայացանք Երզնկացին։ Սակե՛ կարելի է եզրակացնել թէ ան այցելած է Ս. Երկրին սրբավայրերուն և երկրպագած՝ Բրիտոստակոյ Ս. Տեղերը, աղօթած և կատարած է իր ուխտը տնօրինական սուրբ վայրերու մէջ, ինչպէս և այցելած և հումտութիւն ամբարած է Պաղեստինի զանազան նշանաւոր վայրերու մասին, որոնց արձագանգը կը հնչէ իր Ս. Լուսաւորչի ցնդողին և օտարականին իմաստին մէջ։ Ուրեմն վարդապետին այդ գրուածքներէ կրնանք եզրակացնել և և հաստատել անոր Երուսաղէմ ուխտի եկած ըլլալը 1281ին։

Եկեղեցական հայրերու խորհուրդով և վարդապետներու աշխատանքով՝ Երուսաղէմի Տնօրինական Ս. Տեղեաց օրինակով՝ Սեպուհ լերան վրայ եկեղեցիներ շինուած են. ինչպէս Մանեայ Այրբ. օրինակ Բեթղհիհէմին, բարեհամ աղբիւրը՝ Յորդանանի,

Լուսաղբիւրը՝ Սիւլվամի, և Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին ի դիմաց Լուսաղբիւրին, (որ այժմ աւերակ է) և յանուն Աստուածածնին՝ Ս. Աստուածածին եկեղեցիին և մատուռն Փրկչին, և յանուն Յովհաննու Մկրտչին՝ Ս. Կարարապետ, և փոխանակ Գողգոթային՝ Գոհնամի բարձրադիտակ լեռը, ուր ղզէնն հաւաքանքի(*) արքային Տրդատայ խաչ օծեալ Ս. Լուսաւորչին և կախեալ յօղիցն անտես ի մարգկանէն, Ս. Գարութեան տեղ՝ Ս. Գրիգորի գերեզմանը։ Բովանդակ լերան վանքերն ու աղօթարանները օրինակուած և նուիրուած են բոլոր աստուածակոխ տնօրինական սուրբ տեղեաց։

Յովհաննէս վրդ. Երզնկացիի Ս. Լուսաւորչի ներբողականին և Սեպուհ լերան գեղեցկահիւս նկարագրականի գրուելէն երեք հարիւր տարի յետոյ՝ Գրիգոր վրդ. Դարանաղբի ճշգրտէն կը կրկնէ Սեպուհի այն սրբավայրերը որոնք նմանութիւններն ունենալ են Երուսաղէմի տնօրինական վայրերուն (տե՛ս Ժամանակագրութիւն Գր. Վրդ. Դարանաղբի, հրատ. Տ. Միսրոպ վարդապետ Նշանեան, էջ 511-12)։

Յովհաննէս Երզնկացի Երուսաղէմ ուխտաւորութիւնն դարձին կ'այցելէ Հռոմ. կլայ՝ Յակոբ կաթողիկոս կալիցիին (1268-1281), զոր կը կոչէ հեղինակ հոգեւոյ եւ հանճարոյ իմաստութեամբ, վարժ Աստուածաւանդ գրող, աննախանգաւ սիրող եւ պատուով ուսումնասիրաց (Երզ.)։ Երբեք կացի այնտեղ կը մնայ իր ուսումնաւորանի վերականգու, և կաթողիկոսին հրամանով

(*) Հաւանքով բառով կը հասկցուի Ս. Տրդատ արքայի հաւաքանք թուրք, որ ըստ ժողովրդական հաւատալեաց խաւանիչ էր փայլի Սեպուհ լերան գլխին՝ օգին մէջ։ Ըստ աւանդութեան, Ս. Գրիգոր ինչէ իսկ օծեց այդ թուրք և դառ Սեպուհի վրայ։ Ծով. Երզնկացի իր շարականին մէջ կ'ըսէ. «Թորոսը խաչելոյն գերեզմալ տեղոյն Գողգոթայ ծածկապէս ի սին լերին տեսնի», զիսն արքայական զպալանման գործի հենաց արքային յօրինէր ի կենաց գործիս նուիրեալ . . . »։ Ս. Տրդատի այդ հայժապէ կամ հաւաքունի թուրք, կ'ըսուի որ, ինչ անպաղօք արքան հանեց և մէկդի նետեց երբ կ'ուզէր առանձնանալ՝ Սեպուհի վրայ Ս. Գրիգորի նոս մասին ճշնելու համար, բայց թուրք գետին ինկաւ, այլ օգին մէջ կախուած մնաց, որ մինչև օրս ալ լոյսի նման կը ցոլայ Սեպուհ լերան վրայ, փայլատակներ արձակելով երբեմն դառաթի բարձրութիւններէն (Թորոս Աղբար, Բ.)։

կը սկսի պատրաստել իր մեծ երկասիրութիւնը — Մեկնութիւն Քերականի (Հայաստան, էջ 509)։ Յովհաննէս Երզնկացի ճարտար մատենագիրը մ'էջը. այդ կողմերը գտնուած ժամանակ երբեմն կը շրջէր արքունիքին մէջ և տեղւոյն վաճաճէր, և կը հրաւիրուէր յաճախ եկեղեցական և արքունական մեծահանդէս տօներուն՝ արտասանելու ճառեր և ներդրեալներ, ինչպէս օրինակ՝ «Ի խորհուրդ Մեկնութեան Տեսնում», Սիւս մայրաքաղաքին մէջ արտասանած 1283ին։ Նաեւ երբ Հիթում եւ Թորոս արքայադէպները Ձիաւուր օրհնուեցան իշխանապետներու և արքունական սպասաւորներու հետ, Երզնկացին «Ամենայն սննձ ու բնիկ իշխանութեամբ ե» առաքելական բնաբանով նպատակայարմար ատենարանութիւն մը բրած է 1284ին (Սիւսում էջ 224)։ Ձիաւուր օրհնելու այս սովորութիւնը մուտք գտած էր հայոց մէջ, մուրինեան թագաւորներու ժամանակ, եւրոպական թագերու հետեւողութեամբ, սրբոյն վլառայ անուամբ ասպետական կարգի մը հաստատումով։ (Տե՛ս Հայկ. Հին Դպրոցեան Պատմ., Հ. Գ. վրդ. Զարպանէլեան, Վեներիսի, էջ 757)։

Երզնկացին յետոյ վերադարձաւ Կիլիկիայէն՝ հաւանաբար իր հայրենիքը։ Իր երկասիրութիւններն են.

1. Շուրջ 700 տարիներ առաջ փլած թիւր ւառնին մէջ գտնուեցաւ մարմինը Հայաստանի մեծ հայրապետին՝ Ս. Ներսէս Պարթեւի, որուն նշխարներէն ժամ մը փոխադրուեցաւ Երզնկա Սարգիս արքեպիսկոպոսին ձեռքով և մաս մըն ալ Տիրաշէն կողուած վանքը, Գայլ գետի երկու ափունքին։ Այս գիւտին եւ փոխադրութեան ոչ միայն ականատես կը կարծուի Երզնկացին, այլ և կ'ենթադրուի թէ ինքը շարադրած է սոյն հրաշալի գէպքին պատմութիւնը։ Որովհետեւ կ'աւանդուի թէ այս փոխադրութեան ժամանակ՝ Սարգիս արքեպիսկոպոս՝ ականատես ու իր իմաստութեամբը նշանաւոր անձի մը հրամայեց որ ոչ միայն պատմութիւնը գրէ, այլ նաեւ ձեռքով՝ այս պարտքը կատարողը եղած է Երզնկացին։ Ատկէ զատ՝ ան երգած է գեղեցիկ շարական մը ի պատիւ Ս. Ներ-

սէսի, որուն մէջ կը յիշատակուի նաեւ անոր մարմնոյն փոխադրութիւնը (տե՛ս Հայկական Հին Դպր. Պատմ. Զարգ. էջ 755-6)։ Այս շարականը շատ աւ ձեռագիրներ կը մակագրեն՝ Վլանդիմ Գիւսի մեխաւաց սրբոյն Ներսիսին։ Մասնաւորապէս այս կանոնի հարցին գեղեցիկ շարադրութիւնը կը մատնանէ Երզնկացիին հոգեւունջ գրչին արգիւնքը։

Սուրբ Դիդակոսի վանքին միաբաններն՝ իրենց միաբանութեանը նոր կարգ մը տալու համար խնդրեցին Երզնկացիին որ կանոններ գրէ, ինքն ալ կատարեց անոնց խնդիրքը, և գրեց «կանոնք և սահմանք միաբանութեան եղբարց, որ աստուածային սիրով միաբանեցան յեղբայրութիւն միմեանց յեղեկաւ»։

2. Երզնկացիին երկասիրութեանց մէջ զլիսուորը և ամենէն աւելի մտադրութեան արժանաւորը կը սեպուի Մեկնութիւն Քերականի զոր շարադրեց ի խնդրոյ Յակոբ կաթողիկոսի։ Այս գրութեան յօդանունը պատմութիւնը՝ իր ինքնագիր յիշատակարանէն իր քաղնէք. «Երբ որ, կ'ըսէ, Հայոց ՁԼԻ (1289) թուականին ուղեցինք Երուսաղէմ երթալ Բրիտանոսի տեսնել փրկագործ տնօրինականքը տեսնելու, Հայոց Կիլիկիա երկիրը զնացինք . . . և ժամանակ մը կեցանք Յակոբ կաթողիկոսի քով, որ կը պատուէր զուսումնասէր, և հրամայեց որ իր աշակերտաց քերականութեան զատ տանք. և մեզի Եսթրիքի և հաճոյ երեցաւ այս խնդիրը։ Ետքը խնդրեց մեզմէ՝ անոր մեկնութեան պարզութիւնը գրել, և լեցնել այն պակասը՝ զոր մեկնողներուն վերլուծական խօսքերը թողուցեր էին։ Ժամանակ մը անկատար միաց այս գործը, մեր զբաղած ըլլալուն պատճառաւ, և տեղւոյ հանգստութիւն չունենալուն համար»։

Երզնկացին իր մօտ գտնուող ուսումնասէրներուն թախանձանքին համաձայն կը կատարէ այդ աշխատանքը երբ կը ժամանէ «Ս. Լուսաւորչի հանգստեան լեռք», ինչպէս իր խօսքերէն կ'երեւի, երբու տեսակ յօդինա՝ և Քերականի մեկնութիւնը մէկը՝ լուի պարզաբանութիւն է Դիոնիսիոսի Թրակապոյն քերականութեանը, Մագիւսարոսի եւ Շալի վարդապետին մեկնութեանց համաձայն, զոր յօդինց ի խնդրոյ

անոնց՝ որ Սեպուհ լեւոն վրայ իրեն կ'աշտկերանէին, իսկ երկրորդը աւելի ընդարձակ՝ ըստ խնդրոյ Գնակոր կաթողիկոսի (տե՛ս անդ, էջ 758-761):

3. Բանց յալագս երկնային արժամանց. — Երզնկացիին այցելած է Տփլիսի, Վրաց մայրաքաղաքը, ուր բացի տեղացի իշխաններէն՝ կը գտնուէին այն ժամանակ նաեւ Հայոց հին իշխանազանց մնացորդները. օր մը Քարիմատենց Ռահէլ իշխանին շինած եկեղեցւոյն մէջ ներքով մը խօսեցաւ Յովհաննէս, և երկնային զարդուց գեղեցիկ ստորագրութիւնն ըրաւ. Ռահէլայ որդին Վախտանգ՝ շատ զարմանալով այն սքանչելի գրուցուածքին վրայ, Երզնկացիին աղաչեց որ առանձին գրուած մը շարադրէ երկնից վրայ, Տփլիսիէնց Յովհաննէսն հպարտօքն ալ իր կողմանէ քաջալերեց, այն ժամանակ Երզնկացիին շարադրեց «Յազազս երկնային շարժմանց գրուածքը, ժամանակին աստիճաբաշխական գիտութեան յարմար. Ապոլոն անուշով իշխանի մը այն զբրւածքը կարդալով, աղաչեց որ նոյն գեղեցիկ նիւթին վրայ կրկին գրէ Երզնկացիին՝ քերթողական լեզուաւ, և հազար տող ու տանաւորով երկնից նկարագրին ըրաւ եւ ընծայեց իշխանին (տե՛ս անդ, էջ 761-62):

4. Ներքով ի Սուրբ Լուսաւորիցն. — Վրաց աշխարհէն հայրենիք դարձաւ Երզնկացիին, և իր ծննդեան քաղաքին 1287ին կործանմանը ժամանակ կ'երեւի թէ անկէ շատ հեռու էին, այլ մօտակայ վանքերէն մեկուն մէջ առանձնացած: Անկէ տարի մը ետքը՝ Սեպուհ լեւոնը վրայ՝ Ս. Գրիգորի վանքին մէջ իր պերճախօս լեզուն նշանաւոր հանդիսացաւ (տե՛ս անդ, էջ 763-64): Այս մասին արդէն յիշատակեցինք յօդուածին սկիզբը:

5. Մեկնութիւն Մասթի. — Երզնկացիին կիլիկիա եղած ատեն գտաւ Ս. Ներսէս Շնորհալիի սկսած Մատթէի աւետարանին մեկնութիւնը, որ մինչև եօթներորդ դուրսը մեկնեց ու անպատար թողած էր: Իրմէ գրեթէ 150 տարի ետքը Երզնկացիին փափաքեցաւ շարունակել զայն, ինչպէս ինքն իսկ կը պատմէ յիշատակարանին մէջ: «Եւ ասոր գրութիւնն եղաւ,

կ'ըսէ, Քրիստոսի 1316 թուականին» (տե՛ս անդ, էջ 765):

6. Խրատական երկասիրութիւնք. — Երզնկացիին ամբողջ խրատական գիրք մը շարագրած է, ուր աստիճալայ, հայրապետաց ու վարդապետաց խօսքերովը ըզգուշացուցիչ խրատներ կուտայ պարզ և դիւրիմաց ոճով՝ բոլոր հաւատացելոց: Իկօթք մըն ալ կայ իր անուշով, և համառօտ խօսքեր ժամանակագրութեան վրայ: Երզնկացիին քանի մը բանաստեղծական գրուածքներ ալ ունի (տե՛ս անդ, էջ 765):

7. Բնաբերգականք. — Երզնկացիին քնորերգական քերթուածները երկու զասակադրի կը բաժնուին, ճալք և Եաղալանք: Առանց մէջ աւելի կը փայլի Երզնկացիին բանաստեղծական հանճարն ու հոսանքը, մանաւանդ Զորահեաց արարողութեան համար լինած տաղերուն մէջ որք են. «Յամեկայն ժամ օրհնեմք» և «Այսօր ձայնն հայրական»: Հաւանաբար իրենն է նաեւ «Ով զարմանալի» գեղեցիկ տաղը: Ունի նաև Ս. Կուսին փոխման վրայ տաղ մը՝ որուն սկզբնաւորութիւնն է «Առաջնաճառակ պրսղոյն»: Շարականաց մէջ անուամբ կը յիշատակուին «Լերիքն ամեկայն»ը, որուն վրայ գրեցինք. դարձեալ Ս. Լուսաւորի վրայ այրուբենական շարական մը «Այսօր զուարմանալով»ը Երզնկացիին հեղինակութիւնն է բացի «Որ զլոյսն աննառնէ», խոտաճարական շարականը՝ «Յաւուրց վերջին ժամանակի», որուն սկզբնաստուգը կը յօդեն՝ «Յովնաննէսի և Երզն» (տե՛ս անդ, էջ 767):

Երզնկացիին իր ծերութեան տարիներուն Հայաստանի Արտաղ զաւառին Ս. Աստուածածնի կամ Թագէի վանքը քաշուեցաւ, որուն համար աւանդութիւնը կ'ըսէ՝ թէ Ս. Թագէոս Առաքեալ շինած ըլլայ: Վանահայրը Զաքարիա եպիսկոպոս՝ շատ ոիրով ընդունեցաւ զինքը, մեծ երկրաշարժին Ս. Թագէի վանքը կործանեցաւ, Զաքարիա նորէն շինեց վանքը ու չթողոյց որ Երզնկացիին հեռանայ իր ջրվէն. կը կարճուի թէ մինչև իր մահը Ս. Թագէոսի վանքին մէջ մնաց:

Ղազար կաթողիկոս Զահեցի գրած է գիրք մը «Գրախս ցանկալի» խորագրով

(տպ. Կ. Պոլիս, 1725), որուն մէջ (էջ 620-634) կը պատմէ մանրամասն զրոյց մը՝ Յովհ. Վրդ. Նրզնկացիին Անի քաղաքի այցելութեան, հոն քարոզելուն և Անեցի-նեցիուն կողմէ՝ ընդդէմ Յովհաննէս Վրդ.ի գործադրուած նախատնընդերու մասին: Այլշան ալ նոյն զրոյցէն մաս մը կը գե-տեղէ «Ճիւղակ»ի մէջ (էջ 103): Առան-գուծութիւնն այս է. զեղծեալ բնակչացն ա-նաուակութեամբ եւ մոլորութեամբ, զայ առ նոսա, Յովհաննէս Նրզնկայի, խրատել եւ ուղղել նո՛ւա պէսպէս օրինակաւ Բամա-հեն եւ այլն տունն զնովա, վասն որոյ նոյա ճղայաման անկանի ի Բաղդադ, ապա քուր ելեալ ի բուլվարէ վարդապետին ի խնկարկէն՝ այրէ ոգիս 400, յետոյ զազանք չարք եւ այլակերպով յափտակեալ կոստոնքն զճղայսն եւ զպատանեակս: Սակաւ մի զգաւ-տացեալ բնակչացն՝ յետ երից արեց զար-նետալ զառածանին ի չարիս խեանց, զայ միւսանգամ վարդապետն Բաղդադ, իսկ ա-նրգգամայ կալեալ զնա եւ իմբարդեղով մե-կացուցեալ՝ տոբեղուցանեն օայլիւ բնդ Բա-ղամն, եւ զամբիւղիւ կախեն ի դուռն ա-ւազ էկեղեցեղոյն, եւ ապա բաժնած արա-եալ ի բաց հալածեն, եւ նորա երբեալ ի բլուր մի բարձր՝ անխման զճաղամն որ եւ իսկոյն տարժեալ սկսանի տալալիլ. վասն որոյ փութացեալ բնակչացն ի բաց փախչին. եւ զաղբեալ երբսն յալլ եւ ալ կողմանս եւ յաթարհաւ:

Նրզնկացիին բոլոր գրուածքները, ինչ-պէս նաեւ իր քարոզութիւնները Ղազար կաթողիկոս կ'ընդունի «Իրեւ զնեղու խո-րիսիս եւ Բաղդոսիւ Եւրոպոսի քաղաքներէ: Անեցիներու նկատմամբ զրի առնուած զը-րոյցն իր ամբողջութեան մէջ չհնք կրնար ճշմարիտ ընդունիլ. այս զրոյցին կեղծը կրնայ ըլլալ անտեղի. բայց զրոյցին մի-ջուկը ունի ճշմարտութիւն մը: Անեցիք կը թուի թէ սոսքեացած էին քաղաքին հարստութիւնէն, բնակչաց բազմութիւնէն և գեղեցկութիւնէն. քաղաքին աւերումէն վերջն իսկ պարպուած բնակչութեան ճար-տարութիւնը աչքի կը զարնէր, փարթա-մութիւնը հպարտութիւն բերած էր և Անե-ցիք մոլորուած էին, և այդ պատճառով Նրզնկացիին քարոզութիւններն անարգե-ցին եւ խոշտանգեցին վարդապետը. ան խրատ տուած էր միայն Անեցիներուն որ

ըլլան ժուժկալ և խոնարհ, կարելի չէ որ անոր բերանին մէջ անէժք մը ըլլալ, ան նման չէր անոնց՝ որ իրենց ձեռագործնե-րուն և գրուածքներուն մէջ անէժքի տո-ղբը միայն կը գնեն և ոչ թէ օրհնութեան: Նրզնկացին Անեցիներուն քարոզութեամբ կը յայտնէր իր ներողութիւնը և խոնար-հութիւնը. ան բաւականացաւ միայն ըսել «Լո՛ւ ծուլանայ եւ քողու, ոչ լիցի Բամանց պատճոյ» (Հայագատմ., 512): Անին գրեթէ մինչև ԺԶ. դար շէն կը մնար, բայց յետոյ ոչսաւ աւերիլ. քաղաքին բնակչութիւնը գաղթեց օտար երկիրներ, խզի խալթը բնակչութեան սրտին մէջ շինած էր առ-նէժքը՝ որուն պատճառաւ կարելի չէր այլ եւս հոն մնալ: Թշնամիներու հարուածին տակ չէր միայն որ Անին ամայացաւ, այլ դարբու ընթացքին շինուած քաղաքող անէժքը, Ծանօթ է ընթերցողներուն վրայա-գիր-բանաստեղծ Յաւատուր Արովմանը, ժողովրդական սրտառուչ քերթողը որ, Քանաքեռցի դուցազն Աղասիի մասին գրի առած է վրայասանութիւն մը, որմէ կը հասկցուի թէ 1820 Յուլի 23ին Աղասին 300 քաղաքողով համազգի երիտասարդներ հաւաքելով՝ Անիի աւերակներուն մէջ առանձնանալով կ'ապստամբի պարսիկներուն դէմ և հոն գտնուող Հիւսէյն խանի դօր-քերուն վրայ յանկարծ կը յարձակին Աղասեանք ու կը կոտորեն զինուորներու մէկ մասը, և միւսներն ալ կը փախցնեն, որմէ վերջ Աղասի և ընկերներն յաղթա-կան կը մեկնին դէպի Ղարս, ուր անդուռն փաշան պատուով կ'ընդունի զանոնք: Աղասին փաշայէն կը խնդէ նորոգել Հայոց մայրաքաղաքը և հոն բնակիլ. բայց Աղասիի ընկերակից քաջերը Նրզնկացիին անէժքէն վախճալով կը մեկնին, իսկ Աղա-սին դառն արտասուքով և յուսահատ իր հրաժեշտի ողջոյնը կուտար զորացեալ քա-ղաքին (սո՛ւս Շիրակ, էջ 103):

Նրզնկացին վախճանած է Նրզնկայի մէջ և գերեզմանը կը գտնուի նոյն քաղա-քին Ս. Նշան եկեղեցիին մէջ, առաջնորդական թաղոսի տակ յեցեալ Խիւն (Թա-րու Աղբար, Բ. 50):

ՄԿՐՏԻԶ ԱՐՔԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ՀԱՅ - ԵՐԹՈՒՍԱՂԷՄ

Դ. — ԹՐԹԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ

Ա.

Երուսաղէմի պատմութեան շրջաններուն վերջինն է Թրքականը, որ ճիշդ 400 տարիներու տեւողութիւն մը ունեցած է (1517—1917) եւ ինչպէս անկէ առաջ Իիւզանդական, Արաբական եւ մանաւանդ իսլամական շրջանները իրենց գոյումը գրած են ընդհանրապէս Երուսաղէմի եւ մասնաւորապէս Հայ-Երուսաղէմի վրայ, նոյնը պատահած է նաեւ Թրքական շրջանին, եւ քիչ մըն ալ առաւել չափով։ — (Այս գրութիւնը պիտի բովանդակէ այդ շրջանին կէսը միայն, այսինքն 1517—1750 թուականը)։

Ուսուցիչ շարժումը, որ աւելի քան 400 տարիներ զբաղեցուցած էր Արեւելի Իսլամութիւնը, արդէն սկսած էր տկարանալ՝ ներքին անհամաձայնութիւններու եւ իշխող տարրերու փառասիրութեան պատճառաւ։ Սակայն այդ շարժումին մահացու հարուածը տուաւ Բողոքականութիւնը։ Պապականութիւնը, որ այդ շարժումին ոգին էր, միանգամ ընդ միշտ հրաժարեցաւ Ս. Երկրի զաւտագրելու գաղափարէն ու իր ուժերը կեդրոնացուց իր ներքին վերքերը գարմանելու։

Արեւմտեան վտանգին այս ձեւով հեռացումը՝ ասպարէզ բացաւ Միքաէլոս Արեւելի մէջ տակաւին նոր հաստատուող Օսմանեան Կառավարութեան աշխարհակալական ձգտումներուն։ Սուլթան Սէլիմ 1517ին, ի մէջ այլ երկիրներու կը գրաւէ նաեւ Պաղեստինը, այսպէսով Երուսաղէմ վերջնականապէս կ'ենթարկուի Թրքական տիրապետութեան։

Սուլթան Սէլիմի առաջին գործերէն մէկը կ'ըլլայ վիճակագրութիւն մը կազմել զանազան ազգերու եւ անոնց ստացութեանց, արձանագրելով իւրաքանչիւր ազգին թիւը, քաղաքին գլխաւոր թաղերը, մզկիթներն ու քրիստոնէական վանքերը։ Այդ ցուցակին մէջ Հայոց իբրեւ սեպհականութիւն յիշատակուած վանքերն ու եկեղեցիները՝ ընդհանուր առմամբ՝ նոյնու-

թեամբ պահուած են բացի Համարձման Լերան ու Այն-Քէրիմի եկեղեցիներէն եւ Անդրէաս Առաքելային նուիրուած վանքէ մը, որուն միայն այս ցուցակին մէջ է որ կը հանդիպինք։

Հայիրը Թրքական տիրապետութիւնը կ'ողջունեն ուրախութեամբ եւ գոհունակութեամբ, հաւանաբար զգուած Լատիններու ալլամերժ ոգիէն եւ իրաւակից եկեղեցիներու ստացուածքները իւրացնելու եւ Ս. Երկիրը լատինականացնելու ձգտումէն։ Եւ Թրքական տիրապետութեան առաջին շրջաններուն կ'իրականանան Հայոց յոյսերը, վստահ թէ՛ Սուլթան Սէլիմ եւ թէ՛ իր անմիջական յաջորդները շատ բարեացակամ վերաբերուած մը ցոյց կուտան Հայոց նկատմամբ։ Լատին կրօնաւորները իրր Ուսուցչականութեան գործակալներ եւ լրտեսներ կը բանտարկուին ու կը վտարուին Ս. Երկրէն, ու անոնց Սուրբ Տեղեաց իրաւունքները կը յանձնուին Հայոց։ Իսկ քաղաքին մէջ եղած ստացուածքներն ալ կը գրաւուին Իսլամներու կողմէ։ Այս միջոցին է որ Իսլամները տէր կը դառնան նաեւ Սիոնի վերնատան։ Լատինները բոլորովին անպատշաճ պար մնալով՝ Հայիրու կողմէ անոնց կը տւորամագրուի Ս. Հրիշտակապետաց վանքը, բաւական երկար ժամանակի մը համար։

Կառավարութեան Հայոց նկատմամբ ցոյց տուած այս բարեացակամութիւնը կարելի է բացատրել թիւրեւ անով՝ որ Հայերը ոչ միայն յուսալքաբեղած էին Ուսուցչականութեան մէջ, այլ նաեւ անոնց տիրապետութեան շրջանին՝ Ս. Երկրին մէջ իրենց իրաւունքները եւ նոյն իսկ իրենց գոյութիւնը պահելու ապահովութիւնը կը պահպէր։ ատոր համար՝ Ուսուցչական վերջին շրջաններուն՝ կը նախընտրէին Իսլամ տիրապետութեան մը ենթարկուիլ քան լատինականին։ Սակայն կողմէ՛ Պոլսոյ մէջ Հայոց արուած էր ուշադրաւ դիրք մը, հաւատարմութեանց, եւ երբ Հայաստանի մէկ մասն ալ գրաւուեցաւ՝ Հայիրը քրիստոնէայ գլխաւոր հպատակներէն նկատուեցան եւ Թուրքերը միշտ անոնց դիրքը գորացնելու դիւրութիւններ կ'ընծայէին՝ ձեռով մը հակադրելու եւ տկարացնելու Թուրք դիրքը։

Այնպէս որ աւելի քան 50 տարուան շրջանի մը համար, Փլիլպպոս, Անդրէաս

և Սևաստուպոլիսի պատրիարքներու օրով, Հայ-Երուսաղէմը կը բարգաւաճի տմէն տեւաճով, նոյն իսկ տարիներու նախանձը շարժելու աստիճանն։ Օրուան պատրիարքներն ալ օգուտելով առիթէն՝ կը նորոգեն ու կը բարեկարգեն վանքերն ու եկեղեցիները, որոնց մէջ յանուանէ կը յիշուին Համբարձման Լիբան եկեղեցին և Ս. Յակոբայ վանքին Սեղանատունը։

Սակայն, դժբախտաբար, Հայ-Երուսաղէմի այս փայլուն վիճակը երկար չի տևեր։ տեղացի իսլամ գլխաւորներէն և կառավարական պաշտօնեաներէն ոմանք, որոնք շնանաւոր էին իրենց աւանդական ծուլութեամբ և վախաւորութեամբ, մակարոյժներու նման Հայոց վանքին շուրջը կը հաւաքուին՝ կողոպտելու համար զայն, այնպէս որ կարճ ժամանակի մը մէջ ոչ միայն կը հալի ամբողջ հարստութիւնը, այլ նաև վանքերն ու եկեղեցական սպասները զրաւի կը դրուին։ Կ'անշքանայ ու կ'աղքատանայ վանքն ու Միաբանութիւնը, և օրուան պատրիարքը՝ Դաւիթ Բ., յուսահատած տիրող կացութենէն՝ արտասահման կ'ապաստանի, դուրսններուն օգնութիւն մ'առնողու համար վանքը այս տուրը վիճակէ։

Էջմիածին, քաղաքականապէս մեկուսացած ըլլալով՝ չէր կրնար հետաքրքրուիլ հայկական կեանքով, և իր կարգին ենթակայ ըլլալով Պարսիկ հարստահարիչներու՝ Երուսաղէմէն նախանձելի վիճակ մը չէր ներկայացներ։

Սակայն Սոսյ Ագարիա կաթողիկոսը, որ Հալէպ հաստատուած էր, իբր Ազգին մէկ մասին գլուխն ու հայրը, չէր կրնար անտարբեր մնալ ազգային հոգեւոր այս հաստատութեան նկատմամբ։ անձամբ կ'ուղևորի Երուսաղէմ և ակնատես ըլլալով բոլոր մանրամասնութեանց՝ կը վերադառնայ իր Աթոռը, նուիրակներ կը զրկէ բոլոր հայաշատ կեդրոնները, որոնք մեծագոյն մար ոսկի և արծաթ հաւաքելով կը դառնան։ Ագարիա այդ գումարէն 20000 զահկան կը յանձնէ Դաւիթին ու իր աշակերտ Յովհաննէսին, որոնք բազմաթիւ ուխտաւորներու ընկերակցութեամբ Երուսաղէմ կուգան։ Պատրիարքի բացակայութեան կալուածներն իսկ գրաւուած էին Հայերու կողմէ, որոնք, վարձք չվճարելէ վատ, վանքին վրայ ծանրութիւն էին. ամէնքն ալ գուրս

կը վտարեն, բոլոր պարտքերը կը վճարեն և գրաւի դրուած սպանները եւս կ'առնեն։

Բայց Խալաններն ու նոյն իսկ կաթողիկոսական պաշտօնեաները վարժուած էին հոգւոյն տալու ապրելու, ատոր համար ամէն անիղճութիւն ի գործ կը դնէին այդ ուղղութեամբ։ այնպէս որ՝ կարճ ժամանակէն Ս. Աթոռը առաջուանէն աւելի վատթար վիճակի մը կ'ենթարկուի։ տոկոսները կը բարձուին ու պարտքը կը բազմապատկուի։ Իյս շրջաններէն է որ կը սկսի Երուսաղէմի վանքին աւանդական պարտքը, որուն պատճառները, ինչպէս կը տեսնուի, տեղական ժողովուրդի և կառավարական պաշտօնեաներու անյազ ընչաքաղցութիւնն ու վայրագ վերաբերումն է. ասոնց վրայ պէտք է աւելցնել մանաւանդ Սրբազայրները իրաւակից եկեղեցիներու ստնձգութիւններուն դէմ պաշտպանելու համար ոչ միայն Պաղեստինի այլ ամբողջ Թրքական կայսրութեան մէջ ընդհանրացած և նուիրականացած կաշառակերութեան դրութիւնը։ Հատնական էր որ որչափ շարունակուէր այդ դրութիւնը՝ վանքն ալ այնչափ պղտրի եւ թարկուէր պարտքի ու պիտի ճնշուէր անոր ծանրութեան տակ։ Սակայն Երուսաղէմի պարբերական այս դժբախտութիւնը պատճառ կ'ըլլար որ ան գրաւէ Հայ հաւատացիներու սէրն ու համակրութիւնը ու անոնք իրենց առատաբանութեամբ նուէրներուն հետ իրենց սիրտերն ալ կապէին Երուսաղէմին։ Այնպէս որ՝ այս անգամ ալ հեռաւոր վանեցիներուն կը վիճակուէր Երուսաղէմը պարտքէն ազատելու առանձնաշնորհումը։ Վասնզի, Բաղիշեցի Բարսեղ վարդապետ, Երուսաղէմէն վարձին, վանի մէջ կը հանգիստի Մարտիրոս վարդապետին և անոր կը տեղեկացնէ վանքին վիճակը։ երկուքն ալ կ'ուխտեն ազօթքով ու քարօղութեամբ աշխատիլ Երուսաղէմի փրկութեան համար։ Կը յաջողուի վանեցի խօյաներէն մեծագույն մար գրամ հաւաքել և ամբողջութեամբ վճարել պարտքը։ — Թրքական տիրապետութեան այս առաջին հարկւրամականին Երուսաղէմը զբաղեցնող գլխաւոր խնդիրները եղած են հարստահարութիւնն ու անոր հետեւանքով դիզուած պարտքերը։

Երկրորդ հարկւրամականին՝ իրաց այս վիճակը շարունակուեցաւ նոյնութեամբ և

երբեմն ալ աւելի խտտութեամբ, ասոր վըրայ կ'աւելնայ նաև Ս. Տեղերը պաշտպանելու հարցը, որ այնչափ պիտի ազդէր վանքին տնտեսականին, այսինքն պարտքին վրայ:

Լատինները, որ թրքական տիրապետութեան առաջին հարկերամեակին հալածած էին թէ՛ կառավարութեանն և թէ՛ մանաւանդ տեղացիներէն, Հոռոմի և եւրոպական պետութիւններու միջամտութեամբ՝ հետզհետէ կը զօրանային ու նորէն կը սկսէին մշակել Սրբափայլերը լատինականացնելու իրենց հին յաւակնութիւնները: Միւս կողմէ ստալին Յոյները, նախանձախնդիր Ս. Տեղերու մէջ իրենց զերակշիռ դիրքը պահելու, պատրուակներ կը փնտռէին իրենց իրաւասութեան շրջանակը լայնցնելու: Ասոնք ալ կը կրթնէին Ռուս կառավարութեան, որուն ազդեցութիւնը հետզհետէ զգալի կ'ըլլար Ս. Երկրին մէջ՝ ի նպաստ Օրթոտոքս Եկեղեցիին:

Այս երկու զօրաւոր ուժերու միջեւ՝ Հայը իր ամբողջ յոյսը կը դնէր Աստուածային նախախնամութեան և արդարութեան, կառավարութեան բարեացակամութեան և Միաբանութեան ու ամբողջ Ազգին Ս. Տեղերու պաշտպանութեան համար ցոյց տուած նուիրուող և զոհաբերուող ոգիին ու անսպառ կորովին վրայ:

Առանց արհամարհելու երկրորդը, այսինքն կառավարութեան բարեացակամութիւնը, որ առաւելագոյն կ'երաշխաւորուէր Կ. Պոլսոյ հայ ամիրաներու միջամտութեամբը, և նոյն իսկ ի նպաստ կառավարութեան քաղաքական նպատակներուն անվերապահօրէն գլխոք թէ Հայ-Երուսաղէմի գոյութեան պահպանութիւնը կը պարտինք Աստուածային նախախնամութեան ու մեր ազգին կրօնական խորունկ զիտակցութեան, որուն առջև կը հարկուէին բոլոր դժուարութիւնները, վաճառել բացառապատռէն իբրեւան մարտիրոսութիւն էր այդ երկու զօրաւոր ուժերու գէմ պայքարել, և այն ալ արդարութեան և իրաւունքի զգացումէն աւելի դրամի և ուժի ազդեցութեամբ առաջնորդուող կառավարութեան մը հովանիին տակ: Իրական մարտիրոսութիւն մըն էր ըսինք, վասնզի ամենէն աւելի մարտիրոսներու կեանքին մէջ է որ ի յայտ կուգայ անշահախնդիր նուիրումը և աստուածային օգնականութիւնը. և Հայ-Երուսաղէմի պարագան՝ այս և մանաւանդ հետագայ շրջաններուն՝ ասիկէ տարբեր չէր:

Ահաւասիկ այսպիսի դժուարին պայմաններու մէջ է որ կը սկսի թրքական տիրապետութեան երկրորդ հարկերամեակը, զահակութեամբ այս Աթոռին ամենէն չինարար, նշանաւոր եւ սրբակեաց պատրիարքներէն մէկուն. Գրիգոր Պարոնտէրի:

Գրիգոր Պարոնտէր, ինչպէս իր մականունն ալ կը յայտնէ, աղիւսական գերդաստանէ էր: Ան մանուկ հասակէն կը նուիրուի Աստուծոյ: Երբ չափահաս կ'ըլլայ՝ Երուսաղէմ կուգայ, և, իր ուշիմութեան և զօրժունէութեան շնորհիւ, շուտով կը դառնայ ուշագրաւ անձնաւորութիւն մը: Երուսաղէմի պարտքին վճարման մէջ մեծ դեր կ'ունենայ երբ տակաւին աշխարհական էր, ասոր համար, բարեխաբներու խղիւղանքով իսկ, վարդապետ ու հետեւալ տարին եւ պիսկոպոս կը ձեռնադրուի. ու անմիջապէս զինքը կը տեսնէք վանքին վարչութեան ղեկավար, նոյնիսկ պատրիարքին ողջութեան ատեն, որ իր կամքովը անոր փոխանցած էր պատրիարքական պաշտօնը:

Պարոնտէր, պաշտօնի գլուխն անցնելուն պէս՝ իր ամբողջ ուշադրութիւնը կը կեդրոնացնէ վանքը նորոգելու և բարեզարդելու: Ամենէն առաջ կը նորոգէ Ս. Փրկչի վանքը, որ յաճախ ենթակայ էր Սիւնյի-ներու յարձակումներուն, անոր կցելով լուսին արտը, որ հիմակուան գերեզմանատունն է: Յետոյ կարևոր նորոգութիւններ կ'ընէ Ս. Յակոբի, Ս. Հրեշտակապետաց մէջ, ինչպէս նաև Ս. Թարսևի վանքի մեր բաժինը կը նորոգէ ու կ'ընդլայնէ Վերնատունը, Լատինաց հետ փոխանակելով խցիկ մը Վերնատան եւ տեղի երկու կամարներուն հետ: Ի նորոյ կը կառուցանէ Իթիզէնի մայրավանքը մէջ Ս. Աստուածածնի մեր վերնատանուը, մեծ խաչքարով և անոր վրայի խուցերը ու հոն կը հաստատէ հայ համայնք մը՝ Սրբափայլերու մեր իրաւանց պաշտպանութեան համար:

Բերիոյ և Դամասկոսի մէջ ուխտաւորներու գիւղերին համար կը կառուցանէ պալարաններ՝ մատուռներով, որոնք սոցաւարար Հոգեւորէն կը կոչուին: Իր ճոխացնէ եկեղեցիին սպասներն ու զանձաբանը, որոնք մինչև հիմա ալ մեր Գանձատան արժեքաւոր մասերը կը կազմեն: Վանքին

համար կը գնէ նաեւ երեսունի չափ տյգի-
ներ ու հողեր Երուսաղէմի ու շրջակայից
մէջ. անպէս որ Պարոնտէրն է հիմնադիրը
Նախադէմի Գանձարանին և կալուածական
ստացութեանց:

Անիկա զարկ կուտայ նաեւ կրօնական
և բարոյական զորագայման. կը բազմացնէ
և կ'ազնուացնէ վանականներու քանակն ու
որակը. իր ժամանակին զրուած ձեռագիր
մը միայն Ս. Յակոբի մէջ բնակող վանա-
կաններուն թիւը կը հաշուէ 19 վարդապետ
և 12 միաբան, բացի սարկաւադներէ. հա-
մեմատաբար նոյն չափով ալ կը գտնուէին
Ս. Յարութեան, Բեթղէհէմի և միւս սրբա-
վայրերու մէջ, որով մօտաւորապէս 50ի կը
հասնէր միայն կարգաւորներուն թիւը:

Մինչև այն ատեն հանապազօրեայ պաշ-
տամունքի գրութիւնը հաստատուած էր
Սրբավայրերու մէջ. կը կարգադրէ Ս. Յա-
րութեան, Բեթղէհէմի և Ս. Փրկչի վանքե-
րուն մէջ ամէնօրեայ ժամերգութիւն և Շա-
բաթ ու Կիրակի օրեր պատարագ: Ասիկա
տեսակ մը արտայայտութիւնն էր իր խո-
րապէս բարեպաշտ հոգիին. կ'ըսուի թէ ան
շատ յաճախ կ'երթար ճգնելու Բեթղէհէմի
մօտ իր գնած պարտէղին մէջ, որ մինչեւ
հիմա ալ իր անուսով կը կոչուի:

Վանքին մէջ ներմուծած իր նորութիւն-
ներէն մէկն ալ աշխարհականներու գոր-
ծակցութիւնն է վանական վարչութեան.
կը յիշատակուի մասնաւորապէս Սասունցի
Տօնապետ անուն աշխարհական մը, որ ա-
ջակիցը եղած է Պարոնտէրի՝ իր բոլոր գոր-
ծերուն մէջ: Երուն վրայ անչափ վստա-
հութիւն ունէր որ իր բացառաւորութեան ա-
նոր կը յանձնէր ամէն բան:

Պարոնտէր որչափ շինարար և հոգեւէր՝
նոյնչափ ևս խորհական և իմաստուն վարչա-
գետ մըն էր — այս ի յայտ կուգայ Յունաց
հետ իր յարաբերութեամբ, մասնաւորաբար
1634ի Մոսկովայի ղեկին առթիւ — Մոսկա-
տիկը՝ Հայերու և Յոյներու Ս. Յարութեան
տօնը եօթնեակ մը ընդմիջումով կատարելն է.
պատմութեան յայտնի է թէ ի՞նչ արինա-
հեղութիւններով և քրիստոնէական կրօնին
անպատուաբեր միջադէպերով կը վերջանար
Պարոնտէր, ամբողջ առաջ կը խոր-
հրդակցի Յունաց հետ եւ կը համաձայնի
խաղաղութեամբ եւ սիրով կատարելու Ս.
Յարութեան տօնը: Յոյները առանձին՝ մեր

Մոզկազարդի օրը, առանց Հայերու ներ-
կայութեան, և Հայերը անոնց նոր կիւրա-
կէին՝ բոլորովին առանձինն. այս համա-
ձայնութիւնը կը վաւերացուի Կ. Պոլոյ
Հայոց եւ Յունաց պատրիարքներէն Ծ. Բ.
Դոնաթէն:

Ճրագալոյցի հանդէսը, որ իսկապէս այս
բոլոր խոսովութեանց եւ անհամաձայնու-
թեանց պատճառն էր, ո՛չ միայն կ'անցնի
խաղաղ և առանց միջադէպի, այլ նաեւ ինչ-
պէս հիացումով և խորունկ համոզումով կը
ներկայացնէ Սաւալանեանց՝ քաղելով ժա-
մանակակից յիշատակարաններէ, շնորհիւ
Պարոնտէրի երկարատեւ հսկողութեան և ար-
տասուախառն աղօթքներուն, առիթ կ'ըլլայ
հրաշալի երևոյթներու, ի մեծ հիացումն օ-
տարականներու և յուրախութիւն և ի միսի-
թարութիւն Հայ հասարակութեան, միւս
կողմէ գրգռելով Յունաց նախանձն ու ա-
նուրեւելները (տո՛ւս Սաւալանեանց, Պատմ.
Երուսաղէմի, Բ. Հատոր, էջ 701-708):

Պարոնտէր իր բոլոր գործունէութեան
ընթացքին իր անձին հմայքովը, իր ամբա-
սիր եւ սրբակցաց համբաւով եւ գործունե-
այ կեանքովով իրեն կը կապէ ո՛չ միայն
ամբողջ Միաբանութիւնը՝ այլ նաեւ ամբողջ
ազգին սէրն ու համակրութիւնը, ինչպէս
նաեւ անոնց քաղկեցիքը, այնպէս որ այն բո-
լոր շինարարութիւնները ընելէ, տեղացի
ու թուրք պաշտօնեաները անխուսափելի
կաշառքով յագեցնելէ ետքը, իր մահէն
վերջ խոշոր գումար մըն ալ կը ձգէ իր յա-
ջորդներուն, անակնկալ պարագաներուն
գործածելու համար:

Պարոնտէրի պատրիարքութեան 32 տա-
րիներու ընթացքը Հայ-երուսաղէմի օսկե-
դարը կարելի է կոչել, իսկ իր անունը Ե-
րուսաղէմի պատրիարքներու շարքին ամե-
նէն փայլուններէն եղած է: Իր յիշատակը
անմոռաց կը պահուի Ս. Աթոռոյ մէջ, ուր
իր անունը անկափառ կը յիշատակուի Ս.
Պատարագի «Գոնուրիւն» քարոզին մէջ:
Այս բացառիկ պատրիարք արժանի եղած է
ան իր բազմաթիւ գործունէութեամբ և
ամբասիր վարքով:

ՈՆՐՈՎԲԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Մնացեալը յաջորդով)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Խ Ա Լ Դ Բ Ա Ռ Ե Ր

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՄԷՋ

Շարունակութիւն Փետրուարի քիւնց.

Հարցը պարզել կարենալու համար յառաջ պէտք է բերել պատկանեալ երեք տողերն.

Տող 21. —

..... ú-i u-ni a-sha-a-zi-e
(թրգմթ.) Մարտակառքեր, զինուորական
պահեստի

Տող 22. —

Ái-ni-e shi-u-bi Áu-u-ra-di-na-a
զաւակէք զբերիվարեցի զօրքեր

Տող 23. —

ma-a-si-ni e-i-a-ni a-sha-a-zi-e-....she
սպայք անոնց զաւակներ(?)...(')

Նորագոյն ընթերցողներէն Ֆրիդրիխ⁽³⁾ ակնարկած է այդ բառին անուղղակի կերպով: Նա կը քննէ ash-te (աշ-տէ) ածանցը Մենսանիտովի վարկածին ի հաստատութիւն եւ կը գրէ հետեւեալը. «Սակայն չկան ուրիշ օրինակներ այդ ածանցին, մի երկրորդը (վերոյիշեալ Մենուայի 21րդ տողը) չըմպատուած է բոլորովին անծանօթ բառերով եւ ուրեմն չի թոյլատրեր ապացուցանելու զայն որպէս նպատակական ածանց: Այդով Ֆրիդրիխ ըսել կ'ուզէ նաեւ որ աւագիի բառի մասին ոեւէ կարծիք յայտնելու կառող չէ:

Նախ եւ առաջ կարեւոր է ստուգել թէ բառը իրել աւագիի՞ պէտք է ընդունիլ, թէ ոչ անոր աւելացնել յաջորդ տողի խիճիի

(1) Սեպագրական բնագրի ընթերցումն յառաջ բերած եմ Լէյման-Հաուպորի Corpus-էն, հատոր I. no. 27, էջը 51-52, իսկ թարգմանութիւնը Սէյպէ՛ ըստ վերնոյն: Լէյման-Հաուպոր զեռ չէ փորձած թարգմանել այդ բնագրերը, թարգմանութեան մասին՝ վերջէն:

(2) Joh. Friedrich. Zur Urartäischen Nominal-flexion. Ի Zeitschrift für Assyriologie. Neue Folge. VI (1931), էջը 273-274:

ցեղային ածանցը եւ կարգալ զայն աւագիի խիճիի: Բոլոր խաղիկագէտներ համաձայն են որ — խիճի ածանցը կը կազմէ ընտանեկան, տոհմային եւ ցեղային պատկանելութիւնը, եւ ուրեմն բառին ընկերաբանական ընդլայնմամբ՝ համազօր է ալ-նուականութեան տիպոսին. օրինակ, Մենուանի Իւպուլիի խիճի, Մենուա՝ Իչպուլիի զաւակը կամ ծիրը. կը թուի որ Ագաթան-գեղոսի երկու տեղիքը «Ոսկեօր Ոսկեծիմ գլխ»⁽³⁾ եւ Մեծի Անահտայ տիկնոջ որ «ծնունդ է մեծին արին Սրամաղդայս»⁽⁴⁾ ուղղակի կապ ունին խալդի այս խիճի ածանցին հետ:

Մեր գաւառաբարբառների մէջ ունինք ծին բառի զործածութիւնը հետեւեալ ոճերի մէջ: խօսելով երախաների կամ ձիերի մասին, կը հարցնենք թէ ս'ր տարուան ծինն է, համապատասխան Ագաթանգեղոսի երկրորդ տեղիքին: Մեր լիզուաբաններին թողնելով բառին մասնագիտական քննութիւնը, հարկ կը համարիմ առաջադրելու հետեւեալ կարեւոր վարկածը: Խան տիպոսը կը թուի ունենալ նոյր-պարսկական ծագում. խան բառը կրնայ սերած լինիլ միւսիան խալդական խիճի ածանցէն: Նոյնիսկ Աւեստական եւ Պահլավիկ սրբազան մատենաների մէջ տիպոսին հետքն անգամ չկայ. ուրեմն պէտք է եղբակցայնի որ ցարդ աւստուգելի մի ժամանակի եւ հանգամանքների մէջ, հաւանաբար Պարթեւների միջոցաւ Պարսիկներ հայերէն փոխ առած են խիճի տիպոսը խան ձեւով:

Վերագառնալով խնդրոյ առարկայ աւագիի բառին ստուգաբանութեան, Սէյպ⁽⁵⁾ անվերապահօրէն կ'ընդունի աւագիի խիճիի բաղադրեալը: Իր մեկնաբանութեան մէջ Սէյպ համեմատելով զանազան բնագրերի զուգահեռ բանաձեւեր, բառը կը թարգմանէ the sons of, այսինքն աւագիի որդիները: Ինչպէս կը տեսնուի, Սէյպն ալ չի առաջարկէր ոեւէ իմաստ, նոյնիսկ մի ենթադրական նշանակութիւն:

Հարցին արմատական քննութիւնը թողնելով յետագայ մի առիթի, աւագի բառը կը նշանցենք մեր ազգայն աւագիեան հետ,

(3) Ագաթ. հատ. 809. ձժԺ. էջ 410:

(4) Ագաթ. հատ. 53. էջ 36:

(5) Sayce. անգլ. էջ 549:

եւ առաջինիսին՝ ազատորեաբէի հետ: Տես-
նել Ղազար⁽⁶⁾, նաև Փ. Բուզանդ (Գ. Ժ. Ժ.)
Հայկա ժողովէր սպարապետի գործակարն
հայոց Վաչէ զազաթախումբ բանակ նա-
խարարակոյտ գործոցն . . . », եւ նման
բազմաթիւ տեղիք:

(Գ) bu-ra-ash-ə(?), հայերէն վարդ:
Ուրարտական բուրաշէ բառը կը
ներկայացնէ առանձին արժէք ոչ միայն
լեզուաբանական, այլ եւ պատմա-քննա-
կան տեսակէտէ: Ուրարդէտ հետազոտող-
ներ դեռ չեն համաձայնած թէ բառս պէտք
է ընդունել ԼՍԻբուրաշէ (LU' bu-ra-a-she)
ձեւով իբրեւ գոյական, կառավարիչ կամ
վերահսկող նշանակութեամբ, թէ ոչ իբրեւ
ԼՍԻբուրաշէ (LU' bu-ra-ash-tu) — կառա-
վարիչ նշանակել իմաստով:

Սէյա⁽⁷⁾ իր առաջին ընթերցումներին մէջ
բառը արտագրած է իբրեւ բուրաա օւրբի,
երկու առանձին բառեր, և թարգմանած է,
ես գերի վարեցի արժուհիք: Սակայն Գիւ-
յառ⁽⁸⁾ հաւանելով որ բառս էր բաղադր-
եաւ, սրբագրեց Սէյաի թարգմանութիւնը
եւ առաջարկեց «ես նշանակեցի կառավա-
րիչ», ընդհանրապէս ընդունուած լինելով
որ անցողական բայերի կատարելալի Ա.
դէմքը կը կազմուի Բի ածանցով: Սէյա⁽⁹⁾
անիմապէս ընդունեց Գիւյառի ուղղումը
և բուրաա օւր բայը՝ կառավարիչ նշանակել
իմաստով մնաց ի գործ մինչև վերջին ժա-
մանակներս:

Նորագոյն ընթերցողներէն և թարգմա-
նողներէն պէտք է չիւնէ Նիվ. Մառ և Յ.
Օրբելի, որոնք պատերազմէն յետոյ վե-
րաբացին խաղաղութական ուսմանց նոր
շղջներ⁽¹⁰⁾, հրապարակ հանելով Քալան-

թար⁽¹¹⁾, Լեզալէզեան⁽¹²⁾, Ղափանցեան⁽¹³⁾,
Մերեթի⁽¹⁴⁾, Մեզանինով⁽¹⁵⁾ եւ այլք:
Լէյման-Հաուս դեռ ըսած չէ իր խօսքը,
դոնէ Corpusի ցարդ լոյս տեսած եւ այդ
բառը պարունակող արձանագրութեանց մէջ:
Մերեթի⁽¹⁶⁾ տուած է լիակատար պտտի-
քը այդ բառի նշանակութեան՝ բնագրային
զանազան մէջբերումներով, և սակայն բու-
րաա բառը դեռ կը մնայ անլուծելի:

Կ'արժէ այստեղ մի քանի խօսք ըսել
Մերեթիի մեկնաբանութեան մասին: Հե-
տեւելով Մերեթիւն արտագրումին, Մեր-
թիի բառը յառաջ կը բերէ LU' = Լու որչիչ
նախդիրով, այսինքն կը գրէ LU' bu-ra-ash-
tu = ԼՍԻբուրաշէ: LU' գաղափարանիշը
կը նշանակէ մարդ և քննարկերի մէջ գրեթէ
միշտ նախորդուած է իբրեւ որչիչ գոյա-
կաններէ և պաշտօնատարներէ, գուցէ այն
պատճառաւ որ բայաձևը ածանցեալ է պաշ-
տօնատարական (քրօֆեսիօնէլ) յորըընդմէ:
Իբրեւ բառին արմատ նա կ'ընդունի LU' bu-ra
= ԼՍԻբուրա: Եթէ ճիշտ է ստորեւ իմ առա-
ջարկած ստուգաբանութիւնը, ուրիշն բա-
ռը պէտք է ընդունել ԼՍԻբուրաշէ նշանով:
Մեր գտնական մատենագրութիւնը կը պա-
րունակէ համապատասխան անվիճելի զու-
գահչիւններ: Անցողական բային տէրն է
խաղդի թագաւորը, օրինակ Սէյա, (Տես վե-
րեւ, N° 45, տող 17, էջ 625), ուր Ար-

(11) Աշխարհեղ Քալանթար. ՆՍԽ 2 Հնութ-
յունների Պաշտօնական Գործիքի Որոշում. Թիւ
3, (1927), 8 հրեման, էջ 46, տող 3: Օմարբելի
այդ արձանագրութեան մէջ Քալանթար իրաւամբ
գուրս բերած է բուրաալի, ներանցողական բա-
յաձև և թարգմանած է յենթալեզով:

(12) Գիւյառարաբ ձեռքի տակ չունիմ Ա.-
զալէզեանի գործը:

(13) Գր. Ղափանցեան. Տեղեկագիր ՆՍԽ 2 Գի-
տության լեզ. Արվեստի Ինստիտուտի. Թիւ 4, (1930), էջ
91, Ղափանցեան կը քննէ հին ընթերցողների
մեկնութիւնքը:

(14) M. V. Tseretheli. Die Neuen Haldischen
Inschriften König Sardus von Urartu. Ի Sitzungsbe-
richte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften.
Zahrg. 1927/28. Phil.-hist. Klasse. A. տող
17, F. տող 19-27, հայլք:

(15) I. Meschchaninov. Khaldovedenie, 1927,
Բազու, ցարդ անհնար եղաւ գտնել Մեզանինովի
այդ և այլ կարեւոր գործերը:

(16) Joh. Friedrich. Caucasica, Herausgegeben
von Gerhard Deiters Fasc. 8. (Separatum), 1931,
էջք 148-149:

(6) Ղազար Փարպեցի: Ղուկասեան Մատե-
նադարան, 1907, էջ 22, « . . . ելեալ ի յորս
գուրեց նախարարացն որդւովն ազատացն »:

(7) A. H. Sayce. Journal of the Royal Asiatic
Society. XIV. (1882), no. 35, A. տող 7

» » 45 » » 18 հայլն,

(8) Stanislas Guyard. Mélanges d'Assyriologie,
II. (1883), էջ 142:

(9) A. H. Sayce. անդր, ըստ վերնոյն, 1888,
էջ 13: Այսպէս Սէյա անւերցեալ է որ բուրա կամ
բուրաա իբրեւ գոյական, հաւանաբար կը նշանակէ
կառավար, (1888, էջ 34),

(10) N. Y. Marr. I. Orbeli. Առխորդողիկապա-
նիկայեցիկա 1916 Քոստվ վ. Կան. Բուրաական Գիտն-
թեանց Ակադեմիայի հրատարակութիւն. Լենին-
գրատ, 1922, V. տողք 20-21:

գիտորին կը գրէ՝ «Իիաուլիսու (Տայքի) քաղաւորը LU'bu-a-sha-ash-u-bi: Բայրը կը թարգմանեմ վարագեցի: Սակայն մեր մատենագրութեան մէջ դռնէ արձանագրուած է վարագիլ բայը, ուրիմն ինչպէս պիտի տեսնենք ստորեւ, պէտք է թարգմանել վարագաբար խոյոցայ Տայի բաղաւորին վրայ: Յիւրդրիս կը կատարէ զանազան համեմատութիւններ տարբեր քննադրերի նշնիմատտ տողերին, և կը կարծէ որ ԼՈՒԲՈՒՐԱՇԱՍԷԻ կը կազմէ մի զուգահեռ meshni bi 'aldubi, այսինքն անոր բրի հարկատու, եւ սակայն կ'աւելցնէ որ երկու ոտերն կը ներկայացնեն տարբեր գործողութիւններ⁽¹⁷⁾: Վերջապէս Յիւրդրիս կ'ենթադրէ նաեւ, զերեւ, asrkai-ցնել, որովհետեւ ցարդ ինչքա բառաւորներն մէջ դուրս եկած է մի բառ որ ներկայացնէ «ստուկ, ծառայ»: Գր. Ղափանցեան եկած էր ճիշտ նոյն եզրակացութեան տարիներ շուրջ:

Արգար Պայազատ⁽¹⁸⁾ բառը կը թարգմանէ բողոված: ,

Ինչպէս ակնարկեցի վերեւ հայ մատենագրութեան բազմաթիւ տեղիք կը թռչին սփռել առատ լոյս խաղաղանայ այդ աստութեան վրայ: Ինչ կասկած կարող է լինել որ վարագ բառը, ծագած է խաղաղան բնուած արմատէն: ,

Հիւրջման⁽¹⁹⁾ հայ մատենագրութենէն տուած է միմիայն մի քանի տեղիք, օրինակ նա չէ յիշած եղիլէ, Սովհաննէս կաթողիկոս, և Ագաթանգեղոսի⁽²⁰⁾ հետաքրքիր ոճը. «Եւ ընդ անդառն ոսկերացն բուսեալ էր խոզանապատեւ իբրեւ զմեծամեծ վարագ զանց վարինեաց»:

Բուզանդ և ինքնանցի կուտան վարագ բառի ընկերային նշանակութիւնը զանա-

զան աստարէզներէ մէջ՝ ընդգէմ Ագաթանգեղոսի ֆիզիքական նկարագրութեան: Բուզանդ⁽²¹⁾ կը գրէ. «Սակայն Մանուէլ իբրեւ «պետանէր զնոցա գունդն, հանդերձ յարով և գնդան, առիւծաբար վարագօրէն յարձա» «կեալ ի նոցա գունդն խառնեցաւ . . . » և ինքնեացին⁽²²⁾՝ «Ի սորա ծննդոց աստ ուրիմն առ Արտաշեսիւ թուումը վաղարշակայ ռոմն վարած անուն պատանի լիալ, ալող յորո եղջերուաց և այծեմանց և վարագուց, «զիպածգութեամբ նետից կորովի . . . » :

Ինչպէս մեծ թաղաւորներ գրիթէ անվրէպ դարձած են այդ բայածէր իրենց ռազմական մեծ գործողութիւններին նկարագրութեան մէջ: Ուշադրութեամբ քննելով Corpus⁽²³⁾, ուր ցարդ ի յայտ եկած խաղի արձանագրութիւնք տալի կամ պակաս չափով զետեղուած են ժամանակագրական կարգով, կը տեսնեմ որ բուրաշուր բառը առաջին անգամ հիւստի կուգայ Մեհուարի արձանագրութեան մէջ⁽²⁴⁾, ուրիմն առնուած թ. դարու Ա. կէսին Ն. Բ. այդ բառը արդէն արձածանայն էր խաղի բառաւորներէն մէջ:

Բառին իմաստը մօտաւորապէս պարզելու համար աւելի բանաւոր է յառաջ բերել մի ամբողջական տեղիք ուր չկայ որեւէ բեկում կամ ձայնանշանի պակաս: Կը վերցնեմ Սարգուր Գ. ի (Մօտ 760-733 Ն. Բ.) սեպագրութիւնը՝ արձանագրուած վանայ բերդի խոռոչներէն մէկին վրայ: Սարգուր Գ. կը գրէ.

— Նումաբի կառուի Նիդիմի

Թրգմ. Եկաւ իմ առջեւ Նիդի

ԼՈՒԳԱԼ ԿՈՒՈՒ ՈՒԵԼԻԿՈՒԼԻ

Սըքայ երբեքին Ուէլիկուլի

(17) Երբ ոճէ է զօրավար պատերազմի մէջ թալ գուտայ որ թշնամին վարագաբար իր վրայ յարձակի, հոս կը լինի թէ՛ յարձակողի հարկաւոր և թէ՛ գերին: Ինչպէս կը տեսնենք խաղաղաների կարեւոր մարդ զանազան ճանապարհներով ուղղօրէն մօտեցած է իմաստին, առանց սակայն որոշապէս նշանակելու զայն վարագի հետ (Ճանիթ. Ա. Ս.):

(18) Արգար Պայազատ, Խաղիներն լեզվի բանալին. Զ Մի Զ. Պետրոս, Թերեման, 1935, էջ 59:

(19) H. Hubschmann, Armenische. Grammatik, էջ 244, no. 606:

(20) Ագաթ, Զուգահեռն Մատենադարան, էջ 371 (727):

(21) Փ. Բուզանդ. Ե. 43, վերեւտիկ, (1914), էջ 319:

(22) Մ. Թորենացի. Ա. 12, (տպ. Մ. Արեւ-եան և Ս. Յարութիւնեան 1913, Թիֆլիս), էջ 41-42:

(23) C. F. Lehmann-Haupt, Corpus Inscriptionum Chaldaicarum. Tafel Band. 1. (1928), նոյնը II. (1935), նաեւ. Textband, I. և II.:

(24) Նոյն, անդր. Textband, II. (1935), էջ 62-63, no. 32. Տարածի Դաշտի Տրեմոն գիւղի կոթողն է սա, որ զբախտաբար վերածուած է երեք բեկորների: Մի կատարեալ ողբերգութիւն է որ Մեղրագետի ավին զետեղուած Դանիւրայ այդ արձանագրութիւնը ամբողջական է: Երբեք Դաշտին միակ կարեւոր բնագիրն է այդ, և կը պարունակէ շահեկան տեղեկութիւն:

— Սուլուեսթիի ԼՌԻՐՈՒՄԵՏՈՒՐԻ
թիվով. (և) ընկաւ ծուկի եւ «վարագեցի»
մեկեւոր պիլիի ավղուբի
անոր և բրի հարկատու:

Այս հատուած պարունակող բնագրին
թարգմանած են Սէյսէն Մինչեւ նորագոյն
ընթերցողներն:

Ուէլիկուխի⁽²⁵⁾ երկրի թագաւորը Նիդի
դիմաւորելու եկաւ Սարգուրին եւ ընկաւ
անոր ուտքին: Անհրաժեշտ է այստեղ մի քանի
խօսք ասել սուլուեսու բայի մասին՝ յաջորդի
նշանակութիւնը պարզաբանելու համար:

Սուլուես կը նոյնացնէ մեր սողալ բա-
յին հետ, (հմտ. Բուզանդ, Զ. 10, էջ 338.
« . . . Ի հորք անկեալ յոտս և ի ձեռս սո-
ղիէ առաջի թագաւորացն . . . »: (Տես նաեւ
Յովհ. կաթ., էջ 149): Ունինք նաեւ ժո-
ղովրդական սողոսկել, աւելի ներոյժ կա-
ռուցուածքը նախնական սողել կամ սողալ
(խաղի, Սուլուէշտու) բային:

Ոտքին ինչպէս յետոյ Նիդի Բուզանդի
նկարագրածին պէս սողաց Սարգուրի առ-
ջեւ: Իսկ վերջինս որպէս վարազ, իր որսը
ձնկի բերելէ յետոյ, կարող է պատուտել
զայն եւ կամ անոր կենդըքը ընծրել, զայն
դարձնելով հարկատու եւ ծառայ: (Հմտ.
նորենացի, Ա. 26 (27) էջ 76):

Մի բազմաբովանդակ եւ իմաստալից բառ
է վարազ՝ հայկ. ազգային աւանդութեան
մէջ, նախ եւ առաջ մինք ունինք վարազ
լեռը⁽²⁶⁾ որի տեղը ցարդ կը փար անստոյգ,
իսկ այժմ կարելի է տեղեկացնել զայն ան-
վրէպ ճշգրտութեամբ:

Մենք ունինք վարազդատ (այստեղ վա-
րազ նախնորին դուրս կուգայ որպէս աս-
տուածութիւն) անուանով թագաւորներ եւ
մեծ նախարարներ: Ունինք վարաժնունի
նախարարութիւն:

Իբրեւ որակական տխրոս՝ վարազ իրենց
անհատական անունն աւելացնելու սովորու-
թիւն ունէին հին Հայոց, Մարաց, Աղուա-
նից եւ Վրաց նախարարական տոհմիկներն
ինչպէս Վարազտիրոց Բագրատունի⁽²⁷⁾, Վա-

րազշապուհ Ամատունի, Վարազվառն,
Վարազ Տրդատ՝ որպէս իշխանք Աղուա-
նից⁽²⁸⁾, Հայկ. գրաւոր աւանդութեան մի
երկար ցանկ տուած է Հիւրշման⁽²⁹⁾ ՉՍԻ
չափ անուններով: Հարկ չկայ բոլորը թուե-
լու այստեղ, Վերջապէս ունինք նաեւ վա-
րազպիւր մասանի մի ասութիւն Փարպեցու
և Մ. Կազանկատուացու մօտ:

Դարեկին Արքիպ. Յովսէփեանի լուսա-
նկարած խոյանները վրայ կան վարազի
զուխներ՝ քանդակուած հնագոյն հայա-
կան ճարտարապետական շէնքերի մէջ: Երբ
այս ամենքը կը համեմատեն վերջերս զըտ-
նուած իտուրի—Միտանու թագաւորների
անձնական կնիքների հետ, կ'զգամ որ ան-
հրաժեշտ է արմատապէս «բարեկարգել»
հին հայոց պատմութիւնը:

Վերոյիշեալ իւրաքանչիւր ակնարկը կա-
րօտ է մտնարման և փաստացի ըննութեան՝
նորագոյն լոյսերով: Միաժամանակ պէտք
է ուսումնասիրել պրօֆ. Աստ. Մաչատրյանի
Հայաստանի (սեպագր. Երզնի) Պատմութիւնը
և պրօֆ. Հ. Մանանտյանի Ֆեոդալիզմը հին
Հայաստանում: Վերջերս ձեռքս ընկաւ մի
բազմաշխատ վետերաններէն պրօֆ. Ստ.
Մալխասեանցի դասախօսութեանց ձեռա-
գիրը Հայոց հին պրականութեան մասին:
Մալխասեանցի այդ ձեռագիրը կը բովան-
դակէ էապէս ուղիղ բանադրական տե-
սութիւններ, աւելի լաւ կը լինէր ըսել՝
մարդարեւութիւններ: Կը թուի որ 40 տարի
առաջ, մեր մոլեգին սկզբնականութեան
չրջանին անտողովրդական էին հայ թափան-
ցող գիտականի հայեցողքներն և այդ պատ-
ճառաւ ալ ֆիացած են անտիպ:

Գիւրտեր ունին բրազ բառը՝ նման
վարազին: Աղծնեաց աշխարհի ազնուա-
կան Գիւրտ ցեղապետների հետ վարազի
որոտրութեան ժամանակ անոնցմէ լսած
եմ զըրոյցներ՝ որոնք չհիպագանց լուսաբա-
նող են: Այս զուխը արդէն բաւական եր-
կարեցաւ: Այժմ առենք մի բայ:

ԱՐՇԱԿ ՍՍՅՐԱՏԱՏԱՆԻ

ՄԵՏԱԳԵԱԼ յաջորդով

(25) Ուէլիկուխի երկրի մասին, տեղեւ ու այլ
սեպագրութիւններն տես, Քալանթար, էջ 22 և
յաջորդը: Նաեւ Ղափանցեան, պատմական էջերն:

(26) Փ. Բուզանդ. Ե. 43, էջ 318:

(27) Հմտ. Մ. Բորենացի. Բ. 64, էջ 196,
զիսոյն վերջին տողը:

(28) Մովսէս Կազանկատուացի. բազմաթիւ
տեղեր:

(29) H. Hubschmann. Armenische Grammatik,
էջ 81, no. 183:

ՆՕՔՔ ԵՒ ՆՒՇՔ

Հայ եկեղեցական կեանքի ներկայիս արձանագրելի դեպքերէն է անտարազայն կաթողիկե կեկեղեցոյ հայ ծէսին պատրիարք Արք. Արփիարեանի մահը, որ տեղի ունեցաւ Պէյրութի մէջ, 1937 Նոյեմ. 26ին և ընտրութիւնը իր յաջորդին Արք. Աղաշանեանի, որ Նոյն քաղաքին մէջ կատարուեցաւ Նոյեմբեր 30ին, Նոյն ծէսին պատահող եպիսկոպոսաց ժողովին միաձայն քուէներովը, և որ ապա ընդհուպ հաստատուեցաւ Վատիկանէն, ուր նորընտրելի Ս. Պապէն անձամբ ընդունեցաւ պալիւսով, և շուտով վերադարձաւ իր պաշտօնատեղիին:

Մենք ղէպքը կը նկատենք հոս իբրև պատմական եղեղութիւն միայն, նախորդին մատուցած ցաւաւի անշուշտ և յաջորդին ընտրութեամբ ուրախական: Հանգուցեալին յուզարկաւորութեան եւ յաջորդին ընտրութեան, օրհուրթեան, հաստատութեան, Եւրոպայ երթուողքին առթիւ եղած կրօնական և աշխարհական ընդունելութեանց եւ հանդիսաւորութեանց նկարագրութեանց, որոնք լայն էշեր գրուած էին «Քաղաքայէլ»-ի եւ «Հանդէս Ամսօրեայ»-ի մէջ, ռուսարու լայնմտութեամբ աւելի ընդարձակ էշեր նուիրեց առհասարակ հայ մամուլը Սիւրբայ, Եւրոպա, Նիւյոքտոն և արտասահմանի մէջ, ամէն տեղի հը նորագործեց այդ երկու բառերը, ի պատիւ հայ լուսաւորչական համայնքին ուղիմտութեան, այսինքն արդարև ուշադրաւ և լայնմիտ կը գտնենք ազգային եղբայրակցութեան հրապարակային այդ արտայայտութիւնը, հակադրութեամբ այն վերաբերմունքին, զոր հայ կաթողիկէ կղերն անհադուրստի ստանաւորութեամբ ցոյց տուած է միշտ Հայ Եկեղեցւոյ հոգևոր պետերուն և մեծ դէմքերուն առթիւով, անկեալ ներքեւ պատրիարք Վարժապետեանի վախճանէն, մինչև Բարզէն Վեհիկէն յուզարկաւորութիւնը, որ մինչ անձամբ տեսած թէ ի՞նչպէս, երբ եղբայրական թափօր կ'անցնէր Պէյրութի Նոր Մարաշ թաղի իրենց եկեղեցիին առջևէն, ժամատան պատահանները կիւղեւած փակուած էին, ու զանգակ փողացին վրայ երկարող իր աշտարակին մէջ համարացած լուծ էր, սպաւորներու ծովածաւալ բազմութեան վիրտիլն չբերելու համար կարծես ցաւաւիկ ծայրի սղար շուռնք մ'իյակ:

Անտուանային հոգեւոր Օրմանեան Սրբազան ապիկով պարագաներու մէջ սոսիւր էր բուն. Վեհիկէն կը գործեն իրենց եկեղեցիին ոգիւն, մինչ կը գործենք մերինին ոգիւն համեմատաւ. պարզապէս հարկը կապուել համար հարցը, Բայց երբ որ մը, կայսրի խոսակցութեան մը առթիւ, դիտել տրուեցաւ իրեն թէ ուրեմն ի՞նչ ոգիով էր որ գործեց Կ. Պոլսոյ պապական նորարար Մօնս. Պօսթիլի, որ տարւելին առաջ որ մը Նիկոմիդիայ այցելած միջոցին, ընդունելով տեղւոյն հայոց առաջնորդ հոգեւոր Յովակիմեան Սրբազանի հը-

րուէրը, եկաւ մեր եկեղեցին, հանցեաւ հայ եկեղեցականներու թափօրով, հայ շուրջառ ղղկեցած և հայկական դաւադարի ի ձեռն լուսնի Տանարէն ներս և ելլել մինչև բերել և տեսազարդ խորանին առջև աղօթել և յետոյ ներկայ խուռներամ ժողովուրդին խօսիլ ըրխտունեական սիրոյ վրայ. երբ այսպէս նկատել տուիք իրեն, «դիտարձական աստուածաբանութեան» ևս բոլոր հնարախուրթեանց այնքան վարժ իր միտքը, անկարող՝ պատասխան մը յերկուբուռ, ցրեցեց միայն զուխը աւանցաւ: Նոյն վարմունքը պիտի ունենար անշուշտ ողբացեալը եթէ ողջ լինէր և հարցնէինք թէ Նոյն Բարզէն Վեհիկէն յուշարկաւորութեան յաջորդ օրը, երբ Պէյրութի Ս. Նշան եկեղեցիին մէջ հոգեհանգիստ կ'ըլլար հանգուցեալին դազալին շուրջ, ուր պիտական և հիւպատոսական ներկայացուցիչներու և Յոյն և ուրիշ եկեղեցականներու հետ եկած էին լատին եկեղեցւոյ կղերէկ ալ չորս աստիճանաւորներ, ինչո՞ւ չէին եկած հայ կաթողիկէները:

Գիտենք որ պատասխան չունին իրենք, բայց հատարակաց առածը պատասխանած է արգէն. «շնան զպապ պապական», կամ, ըստ Օրմանեանի՝ «մենք մեր» իրենց իրենց ոգիով: Այսպէս է որ վարուեցաւ ամէն տեղ հայ մամուլը, և առկա պատիւ միայն կը բերէ, կը կրկնենք, ազգային մայր զանգուածին ուղիմտութեան:

Բայց կայ կէտ մը, որ հարցին կանոնադրական սահմանը կ'անցնէ, և որուն համար չինք կրնար լռել: Բարեկամներ գրեցին մեզի Բարկիւն թէ Աղաշանեան պատրիարքին կողմէ Փրանսական մայրաքաղաքին մէջ երկուց մատուցուած պատրաքներուն, Հայ Եկեղեցւոյ զարաց դասն է որ կատարած է երգեցողութիւնը, ինք զպիրներն իրենք է որ, Նիւթիական փրախորութեամբ կամ շուկայիկ բարեկամութեան նկատմունքէ մղուած գացած են այդ ծառայութիւնը կատարելու, արժանի են դիտողութեան և ազգաբարձութեան. իսկ եթէ Հայ եկեղեցւոյ տեղական իշխանութիւնն է որ կարողարած կամ թալաւարած է զայդ, լրջօրէն մեղադրելի են: Երգեալ խումբ չէ զարաց դասը, այլ եկեղեցւոյ պաշտօնեւութեան մաս. ան չէ կրնար իր եկեղեցւոյ ծառայութեան համար ստանձնած իր պաշտօնը կիրարկել առլուր և կաթողիկէները, ինչպէս պատահեցաւ մեզի, ի Պարսի, աշտանակ մը անգամ ին տար մեզի, պաշտամունքի ստեն գործածելու համար. ի՞նչպէս սիրտ կ'ընեն ուղիւր մենք, ինչ որ իրենք ընաւ պիտի չչտարենի տալ մեզի. ամէն պաշտօն իր ասպարէզին մէջ. պէտք է խաղկիկ դարձնել եկեղեցական կարգը, կանոնը ու կապով:

Յովակայից քիչ մը լայն բացուած այս փակագիրն իբրջ, չենք կրնար շուռնելու թէ հանդ. Արփիարեան պատրիարք հայ կաթողիկէ կղերին ամենէն յարգուած ու համակրելի ղէմքն էր արդարև. իբրև մարդ, իբրև հոգևորական և իբրև հայ, իր բոլոր պաշտօնաւորութեանց մէջ, գաւառները եւ Պոլսն, միշտ թողած է լուսազօր տպաւորութիւնը. ճշմարիտ Հայաստանցի մըն է

ինքը, և այսպէս մնաց միշտ, իր կենսքովը եւ մտայնութեամբը. բարեմասնութիւն զոր յառազապէս իր վրայ հաստատեցին ամէնքը Ազարեանի պատրիարքութեան օրով, երբ փոխանորդ էր Սարգիս Աղաճի պատրիարքարանին մէջ:

Իր յաջորդը, Ազալանեան պատրիարքը գրեթէ անձամբ մին էր ցարդ ազգային լրտէթեան, իր չըղձանակին մէջ մասնաւոր ճանչցուած բլլալով միշտ: Մեր իշմն է սակայն որ իր մասին եղած բարեխոյս արտայայտութիւնները լրիւ իրականանան, և իր պաշտօնավարութիւնը հայ կաթոլիկաւորութեան կենսաբան մէջ չնշտուի, հետի բարբոյլին ապագայական միտումներէն, արեւիք շատ անտարացանք Հաստիւնեան թուականէն ապին ըստ անտարացանք, իբր մազգայնական այսինքն անկեղծ հայկական ողորութեամբ: Այս տեսակետով է մանաւանդ որ որքան կ'ոլորանք իր հասարակութեան մանր, Նոյնեան կ'ըմբռնենք նաև իրեն առիթով կրօնակիրներու խանգալաւորութիւնը, և կը մաղթենք որ ինչպէս Ն. Ս. Օձնեան Մեծի ճանն կ'իլլիկով կաթողութեան իր ողբ. Աթուակցին ջանքն եղան միշտ տեղւոյն հայութեան մայր պաշտօնական համար, իւրային Արհիպապտիկ Գերապայքառութեան եւ իրեններունը եւս լինի ի Հիւրանան և ի չըղձակայ՝ մայր հայրենիքէն անդ գաղթական իր հօտին ազգային և բաւոյական կենսաբան արթուն պահպանութիւնը:

«Echo d'Orient» ի 1937 տարւոյ չորս-հինգ Թիւրքի մէջ V. Grumel տարագրութեան մասնախօսականէ մը ուրբաութեամբ կը տեղեկանանք այն նոր յաջողութեան, զոր Օր. Ս. Սարգիս Տ. Ներսէսեան, հոգիւրդ Օրմանեան Սրբազանի քննադատութեան, ունեցեր է վերջերս հաստատակերով Ֆրանսերէն լեզուով մանրանկարչական կարեւոր ուսումնասիրութիւն մը: Այդ գործը, որ քառասուն Ժամանակով 111 + 250 է բովանդակութեամբ և 102 լուսատույ նկարներով և ալպոմով մը միասին խոշոր հատոր մըն է, նուիրուած է պատմիկաւորութեան Ռաբուալան և Յովասափի վէպին, որ, Պուտտայի ուսանողի լեզուով անցնող բարոյական լիպասանութիւն մը, ԺԱ. դարուն սկիզբներէ յայտնուած է գրական այդ ձևին մէջ, եւ ինչորէն իրերայնէ յուրաքանչեւ, ապա բոլոր քրիստոնեայ ազգաց լեզուներով, ինչպէս և հայերէն թարգմանուելով, հանրալպած է մեծ ժողովրդավարութեան, Նոյն առեւ մանրանկարչական քաղաքական շքեղ պատկերազարդումներով ալ նոխանալով:

Յարգելի օրիորդը սակէց առաջ ևս այս կարգի մի քանի ուսումնասիրութիւններով և համալսարանական բեմերէ հատարուած բանաստեղծութիւններով մեծ համբաւի արկայցած էր արդէն արեւմտասփարական այդ սեպին մէջ, և արժանացած գրիտատեղեւն գիտական կարգական քաղաքական ծաղման և արեւմտի եղալըութեան հարցերով, հաստատուել համարութեան, գիտական

չգրիտ մեթոտի, արեւմտութեան և հանձնարող ներամտութեան Եւրոպայի յայտնութիւններով, զորս շերտօրէն կը զննատեւ յառաջաբանը զորս մեծանուն գիտուն և մասնակիցսը:

«Սիւրիս տարողութիւնէն և մեր մեռնաւորութեանէն զուրս կը մնայ անշուշտ այսպիսի մասնագիտական գրութեան մը լրիւ նկատարումը: Մենք կ'արժանագիտենք միայն զայն իբրև ապագայի աւելի ևս զգեղցկազոյն խոտանումներով լեզուական պատուական հայ տաղանդի մը երկը, և կը փափաքենք յուսալ թէ անոր հեղինակը ժամանակ և պատահութիւն պիտի ռենհայ այսուհետ, աւելի ընդարձակ չափով զբաղելու հայ մասնագիտական ուսումնասիրութեամբ եւս, ինչպէս սակէց առաջ ըրաւ մասալը Մլեքի աւելի տարածին առիթով: Եւ, վստահ եմ թէ, ինչպէս մենք մեր մեռագրաց մատենագրարանի, Նոյնեան և ուրիշներ իրենցներուն զանեք օրիով և լայն պիտի բախան իրեն համար, հայ գիտական հասարակական դաշտին մէջ մասնաւոր աղբիւրս գործ տեսնելու փափաքովով:

ԽՄԲ.

ԼՈՒՐԵՐ ԴՈՒՐԵՄԻՆՈՒՄ-ԱՐԵՎԵԼԻՍԻ ՀԱՅ ԿԵԱՆՈՒԹԵՆ

Հայրենիքի եւ եկեղեցւոյ Ազգ. պատմութեան դասընթացի, զոր Տ. Առաքի վրդ. սկիզբէն առաջարկած էր կաթողութիւն Սարգիսի մէջ, պատկած է գեղեցիկ յաջողութեամբ. երկու տեւ պատմութեան եւ երեսասուրկներ ուրախութեամբ կը հեծնելու անոր. հայրենի խօսեւ սեղիք նման է ամենք: Երբեք նմանապէս երեկոյններ եւս տեղի կ'ունենան. արեւմտեան ալ սկսած են խօսիլ արդէն հայրենի, զոր մտքներ էին երկար արիւնքի վրէ:

— Անցեալ հոկտեմբերին եւ նոյն կասարում է Հասանիսի հեղական ժողովոյ ընտրութիւն. արդիւնք եղած է պ. պ. Տէր Յակոբյան՝ աշենապետ, Յովի. Մկրտիչեան՝ գանձապետ եւ երեցփոխ, Վահան Սողաւմեան՝ աշենապետ, Մարտիկ Կապիկեան և Կարապետ Մարտիկեան, աշենապետ է ճոյնալէ Յիմեան Միւրիսիւր, աշենապետ՝ Յիմի Գլէնեան, գանձապետ՝ Յիմի Աւետեան, աշենապետ՝ Յիմի Պարսեան:

— Նոյն ամսը 24ին, Ս. Քաղաքական օճին աւաքի, կասարում է գրական եւ գեղարուեստական համընդհանր Մշակութիւնի Օր ամուսնի ակն, ինչեղեցի յարակից ազգային օմ արձանի մէջ. հայրենի երգերն եւ արտասանութիւններ, զորս յաջողութեամբ եղանակեւ եւ կասարում են ճոյնալէ երեսասուրկներ, յազուր եւ խանդավարութիւն յաւաք բերեւ, արտասանութեան հիւրենա Մարտիկեան «Ա. Բ. Գ.» ի դասը, Լեւոյի «Ս. Մեքայի մանր», Մայիսեանի «Ենդոլ սեղեք մեր ազգը», և. Արաքիսի «Մարտիկ ինքն», ուսանելի խօսեւ է պ. Տէր Յակոբյան, օհեղով Հայ եկեղեցիի դերն ազգայնապատմութեան գործին մէջ, ինչպէս եւ հայ լեզուի կարեւորութեան վրայ. ճոյն ազգով խօսեւ է հայ աշենապետի պ. Սողաւմեան. ապա Տ. Առաքի վրդ. փակման խօսք արտասանեւ է, կոյ ազգով աւանդելու հայ ապրիլ, պարկեօ, գիտելիք եւ ազգի ազ-

գաւառական կեանքով: Հանդէսէն ետք, ամենք, աւելի քան հարիւր անձինք, բոլորեալ են Տիկմանց Միութեան կողմէ աստիճան քէյտեղանքի մը բարձր, եւ մինչեւ ու ետեւ ունեցող են ազգային եւ հոգեւոր զգացմամբ ոգեւորեալ ժամանակ մը:

— Եւսմի ամսոյ մէջ է դարձեալ որ կասառեւել է հանգ. քովի Սեւեյան Միջոցեանցի մահուան շորտող ծառիկցին առթիւ հոգեհանգիստ. ամբողջ ժողովուրդը մեռելից եղած է քէ՛ եկեղեցին եւ քէ՛ գերեզմանաւանդ: Ամենք մեծ յարգանք ունին եղեւ այս պատմական ազգայինին յիշատակին համար, զի նա եղած է Խաչիկին հայ գաղութին կազմակերպման պատեալը: Իր շանձով շինուել են եկեղեցի, Ազգային տուն, եւայլն:

— Տ. Աստղիկ Վրդ. աշխատանքի լուսն է ազգային կայտած մը շինել սալով. ցարդ հանգանակուած է եղեւ արդէն 7000 էլ, եւ յայս կայ աւ կրկնապակուի այդ գոյմարը:

— Հակառակ պատեալովման վիճակին, ամէն կողմէ իր փափաքին որ Հոգեւոր Հովիւր այցելէ իրենց, այն բոլոր հաղափներ, որ այցելած եր արդէն նախապէս, պիտի կատարէ եկեղեցի երջան մը: — Ամենք կը սխմեն զինքն իր բարի տրեմն եւ անձնանուէր եւ խղճամիտ հոգւոյն եւ աշխատաւորութեան համար: — Ճուրդ երբեմն երբեմն կ'իջնէ եղեւ հոն մինչեւ 45 աստիճան, գերտէմ վար, իսկ առ հասարակ 25-30, բայց չոր եւ անող ջուր մը, որ կազդուիչ է ամոնց համար մանաւանդ տոնէ չեն տառապիր սիրէ:

Ս. ՅԱՆՈՐԵ ԴԵՐՍԷՆ

Ս. ՊԱՏԵՐԻԱՐԿ ԷՍԻՐ

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ

Արեւմտեան երկու վարժարանները օրը, բոլորէ լաւեց գահին պատեանը, հասարակական ուղիքին բուժուելը, և ուրախացանք ամէնքս: Անմիջապէս յաջորդ օրը սկսան մարտումս գործողութեան, երկու ամիսներու անշարժութեան եւ սեղմութեան պատեանու ընդարձացած միջանունը որ շիջողը զօրացնելու և արեան շրջանը կանոնադրելու համար, չորս օր վերջը, անթանգաւորով և հիւանդապահներու օգնութեամբ սկսար օրը անցած մը ինչն անկողինէն և ոտնկէկեց ի լաւելու կրթանք ընել: Փորձի այս շրջանը խիստ ցուրտ օրերու հանդիպելով՝ պէտք պիտի ըլլայ Քրի մը աւելի մնալ Հիւանդանոց, և բարանակ կազմուելէ վերջ փոխադրուի Պատրիարքարան: Բայց ամէն օր աւելի յառաջդիմութիւն կայ լաւելու վարժութեան մէջ ևս: Այցողութեան և հետաւոր վարժերէ ցաւակցական և խիղիւղական արտա-յայտութիւնք կը շարունակուին: Վերջին անգամ Ն. Ամենապատեանութեան խոյնքը Պաղեստինի շրջանաւորում Բարձր Գործիչները, ի՞նչ իր հիւանդ տեմի այց և ի՞նչ հրաժեշտի համար, Ս. Երկրէն իր մեկնումին աւելին: Այցողութեան նաև ճունաց ընտրեալ պատրիարք Տ. Տիմոթէոս Սրբապան, և Տեղապահ Գեղարքիան արքեպիսկոպոս:

ԱՄՍՈՐԵԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

✽ Փետրուար 6 կիր. — Ի Ս. Յակոբ. քարոզեց Տ. Եղիշէ Վրդ., — Եւ բան մարմին եղեւ եւ բնակեց ի մեզ՝ քնարանով, խօսեցաւ Աստուծոյ բանին մարդկութեան անհրաժեշտութեան մասին: Աստուած մարգանալով միայն կրնար տալ ինքզինքը մարդուն, մնալով հանդերձ Աստուծոյ վեր առաւ ապա Յիսուսի մարդկային կողմը, և ցոյց տուաւ ի՞նչ Անոր մէջ բարձրագոյն կատարելութեան հասան մարդկային լաւագոյն արժէքները և մոլթին մէջ մեռացին նուազ մարդկայինները: Բայց ի՞նչ Յիսուս աշխարհ եկող առաջին և վերջին կրօնաւորայցն էր որուն մէջ խօսքն ու գործը զիրար չհակահեղին բնաւ: Եւեռեց Բանին պէտքը մեր այսօրեան կեանքին մէջ՝ միզ մեր անբա-նուէնէն լիք բռնելու համար:

✽ Փետր. 10 Գշ. — Այս օրերս սաստիկ ցուրտ եղաւ ամբողջ Պաղեստինի մէջ, գիշերս ձիւն եկած էր որ շարունակութեամբ ցրելիկն էս՝ ընդհատեալով, ուստի գետին վրայ խանձը խաւ չկայեց:

✽ Փետր. 13 կիր. — Ս. Յարութեան հայկա-կան վերնամասերն մէջ քարոզեց Տ. Հայրիկ Վրդ., բացառելով օրուան Աւետարանը և առաւ լաւագործ ծանրանալով ՍՄԻ երկինքէն եւ եւս Տէրունական պատգամին վրայ: Յետ պատգամը շնորհ մատուցողութեամբ աշխարհի ներքայ կացութիւնը՝ իբրեւ նիւթապաշտութեան և անբարոյ, կանաւթեան վիճին մէջ խրած վիճակ մը, եւ իր միակ միջոցը ցոյց տուաւ վառհուրթեան և ան-վերապահ ապահիւսում առ Աստուած:

✽ Փետր. 15 Գշ. — Տ. Պետրոս Արք. Սարանեան, Եգիպտոս իր երթին առթիւ՝ հանդիպեցաւ աստ, և ուղղակի այցելեց հիւանդանոց Ս. Պատրիարք Հօր: Երկու օր մնալէ ետքը՝ Ս. Յակոբայ յար-կին ներքէ՛ Սրբապանը մեկնեցաւ դէպի Գահիրէ:

✽ Փետր. 20 կիր. — Մայր Տաճարի մէջ քարո-զեց Տ. Յուսիկ Վրդ. «Եւսմի հեղեղ զի երկու ժա-նանցեցին գերկիւր» քնարանով. պարզեց հեղու-թեան նշանակութիւնը: — Բայց ի՞նչ հեղութիւնը պէտք է չի չիմթել բարոյական կորովի պակասու-թեան կամ անտարբերութեան հետ, ոչ ալ հակա-տաղապաշտութեան և վատաբանութեան հետ: Վասն իր հեղութիւնը հոգիի հոգիի այն անդրը լինակն է որ խռովիք երբեք կանգնէ դառնութեանց առջեւ, այլ կ'անէր թող որ երկողներու մէջ կը տեսնէ նախանշանութեան ծրարքին իրազեղումը: Այս խրոնէկ գիտակցութեան է որ խաղաղ կը պահէ մարդը ապէտեան առջեւ և յանձնապատասխա-նութեան չի մտաւոր յաջողութեանց պարագային: — Կեանքի անեղծութեան իբրեւ լուծում առաջար-կեց հեղութիւնը:

✽ Փետր. 22 Գշ. — Պաղեստինի Բարձր Գո-միւրները, Զօրաց Ընդհանուր Հրամանատարին հետ և բազմաթիւ հետևորդներով հրաժեշտի այցելու-թեան եկաւ Պատրիարքարանը, ընդունութեան Տ. Մեսրոպ իր քնարանգոյն կողմէ և առաջնորդու-ցաւ նախ Ս. Յակոբայ Տաճարը, ուր իրեն և իր հետ եղողներուն ի ցոյց հանուեցան վանուց

ՍԻՄՈՆ ԳԱՅՐԳՃԵԱՆ

Իր իրաւունքն էր դեռ ապրիլ, եւ Տեսնել իրմով հայկականացած Անթիլիասի բար-
գաւանանքը. — Մեր զգացումն է այս սակայն, մարդկային չափերով նշուած տեսակէս...

Բայց նա որ Տերն է կեանքին, եւ որուն անշարիքի են իմաստութեան խորքերը, զո-
նորնա՞ծ էր այլապէս. ու բարեբար, իր մեծագործութեան իրեն առքած հոգեզմայլանքն
դեռ չսթափած, առ Աստուած իր հայեցողութեանը մէջ յանկարծ պիտի փակեր իր աչիւնը
աշխարհի լոյսին:

Տանն Կիլիկիոյ իր մօտծումին մէջ արդէն վերականուցուած դարպասը իր հոգւոյն
առջեւ կը բացուէր իբրեւ մուտքի դուռ դէպի յալիսնականութիւն, երբ վաղուց արդէն
հիւժձած իր սրտին զարկը յանկարծ կանգ կ'առնէր իրկուն մը կեանքի ժխորներուն մէջ:

Երջանի՜կ մահկանացու, որ իր հաւատքին եւ սիրոյն արդիւնագործութեամբն սա-
ցաւ իր անմահութիւնը:

Այսպէս խորհեցանք — վստահ եմ — ամենք, որոնք իր քաղման օրը ընկերացան իր
դագաղին, իր անհիւնները յուղարկաւորելով իր վերջին հանգրուանը. այսպէ՛ս՝ անտառ-
կոյս՝ պիտի մօտէն նայէ ամեն հայ, որ բերկրանքով իմացած էր ամիսներ առաջ անոր
բարեգործութեան լուրը եւ հիմա թախծութեամբ պիտի լսէ մահուան բօքը:

Ու այսպիսի մօտծումի մը մէջ նմարտութիւնն ու անկեղծութիւնն է որ կ'ողջունեն
գիրաւ:

Թո՛ղ հանգչի բարեբարը ազգին ձեռքով այսպէս իր վրայ դրուած պսակին ներքեւ:

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՏԷՐ ՄԵՍՐՈՊ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

Անցնող դեկտեմբերին Լոնտոնի մէջ իր մահկանացուն կնքեւ է այս պատուական ազգայինը,
որ, ընդհին Զուգայեցի, բրիտանական ոստանի պարսկահայ գաղութին երիցագոյն անդամն էր:
Ուրա՞ծ նահապետական ընտանիքէ մը, զուտին էր բարեկրօն քահանայի մը. առկէց՝ ապահովաբար՝
խուսկի բոլորը, որ կը զգացուէր իր բարքին մէջ, և երկիւղած հաւատաւորի անոյ՜ լրջութիւնը, որ
իւր յատկանիւնն էր: Ուսած էր Կալիպթայի ձեմարանը, առ ոտս Աւստրիանի և Թաղիադեանի, ուր
սորվիր էր գրաբար, որով խորգմանեց Միլտոնի «Իրախտ վերագոտնալ»ը, Մանտաւոր սէր ունէր
Նիկիեցացի տական Նիւթերու և մանրուք բանասիրութեան, ինչպէս պիտի յիշէին Սիսմի ընթերցող-
ները: — Երկար տարիներ պետական ծառայութեան մէջ եղած էր անգղ. Լնդկաստանի հեռաւոր
վայրերուն մէջ, և տեղւոյ և գործի այդ օտարութեան մէջ պահած էր միշտ իր ազգային կեանքը,
լեզուն, ուսումնն ու ոգին: Լոնտոնի մէջ, ուր անցուց իր հանգստեան տարիները, անուրար կամ
անպաշտօն սարգաւազն էր Նիկիեցիին, ուր, երբ թաւշեայ թրթռուէ իր ծայրով կ'երգէր կամ կը
կարդար ձաշու ընթերցածը, ամէնք բարի ծերունիին մէջ կը տեսնէին հոգիի մարդը. — «Ջաւախկ»,
այսպէս կը յորջորջէին զինքը իր հայրենակիցները, առտնին քնքշական անուն, որով հոյեր էին
զինքը իր ծնողքը. ու ինքը գգուանք միայն կը զգար այդ հոյութիւն համար: Ութնամեայ ամրա-
սիր ամուսնի. անդառակ, քաղցրօրէն հայրական շնորհք մը կար իր անձին վրայ, որ ամէնուն անոյ՜
պատկառանք կ'ազդէր, իր մահը — ինչու՞մը կանթեղին՝ որուն սպասած է իւզը — իրեն արժանի
խաղաղիկ վախճան մըն է եղած: — Օրհնութիւն իր յիշատակին: